

DE VROEGSTE GESCHIEDENIS EN HET ONTSTAAN VAN DE STAD GENT

door

A. VERHULST

In een korte nota gaf H. Van Werveke in 1954 een overzicht van de wijzigingen die tijdens de daaraan voorafgaande jaren waren aangebracht aan de traditionele voorstelling van de oudste geschiedenis der stad Gent¹. Deze traditionele voorstelling, gebaseerd op de studies van Pirenne, Des Marez, Fris en Van Werveke² was kort vóór de Tweede Wereldoorlog uitvoerig uiteengezet door Blockmans³, die ze bovendien met een belangrijke hypothese aanvulde⁴.

Zij kan als volgt zeer bondig worden samengevat. In de 9e eeuw ontstond vlak naast de toen *Ganda* geheten Sint-Baafsabdij op de linkeroever van de Schelde, een *portus* van dezelfde naam, dat door de Noormannen, misschien reeds in 851 en zeker in 879, vernietigd werd.

Tijdens de eerste helft van de 10e eeuw ontstond meer westwaarts, op ongeveer 1 km daar vandaan, op de rechteroever van de Leie, een nieuw *portus*, waarvan de ligging en het ontstaan bepaald werden door een versterking, een *castrum*, op de linkeroever van de Leie, ten laatste omstreeks 900 opgericht in verband met de onveiligheid waartoe o.m. het optreden van de Noormannen aanleiding had gegeven. Dit *portus* breidde zich snel uit in zuidoostelijke richting, tot bij de de in 942 opgerichte oudste *portus* kerk, St.-Jans, en in westelijke richting, nl. op de linkeroever van de Leie, rondom de latere St.-Michielskerk.

De wijzigingen die tot 1954 aan deze traditionele voorstelling werden aangebracht betroffen 1. de geschiedenis van de St.-Baafsabdij, 2. de oorsprong en datering van de versterking op de linkeroever van de Leie, 3. de geschiedenis van de bewoning van het grondgebied van de latere stad Gent vóór de eerste sporen van enig stedelijk leven.

(1) H. VAN WERVEKE, Opgavingen en navorsingen in verband met de oudste geschiedenis van de stad Gent, in: Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden 9, 1954, pp. 33-37.

(2) H. PIRENNE, Les villes flamandes avant le XIIe siècle, in: Dez., Les villes et les institutions urbaines, Parijs-Brussel 1939, I, pp. 123-141; G. DES MAREZ, Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre (Univ. Gand, Recueil Fac. Philos. et Lettres 20), Gent-Parijs 1898; V. FRIS, Histoire de Gand, Brussel 1930; H. VAN WERVEKE, Kritische Studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent (Univ. Gent, Werken uitg. Fac. Wijsb. en Letteren 69), Antwerpen-Parijs 1933; DEZ., Gand. Esquisse d'histoire sociale, Brussel 1946; J. DHONDT - P. DE KEYSER, Gent (Steden en Landschappen 10), Antwerpen, 1947.

(3) F. BLOCKMANS, Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302 (Univ. Gent, Werken uitg. Fac. Wijsb. en Letteren 85), Antwerpen - 's Gravenhage 1938.

(4) F. BLOCKMANS, De twee opvolgende Gentsche „portus”, in: Handelingen van het Genootschap Société d'Emulation te Brugge 82, 1939, pp. 52-83.

1. Verhulst⁵ toonde aan dat niet de St.-Pieters- doch wel de St.-Baafs-abdij de oudste van beide Gentse abdijen was en dat deze laatste tot aan haar vernietiging door de Noormanneninvallen in 851 en 879 veel belangrijker was dan de St.-Pietersabdij op de Blandinumheuvel. Deze opvatting, sindsdien algemeen aanvaard⁶, versterkte onrechtstreeks de hypothese van Blockmans betreffende het ontstaan, tijdens de eerste helft van de 9e eeuw, van een naast de Sint-Baafsabdij gelegen *portus*⁷ dat, evenals de abdij, *Ganda* werd geheten. Zelfs Van Werveke, hoewel hij nog sceptisch bleef tegenover Blockmans' lokalisatie van het eerste Gentse *portus* naast de St.-Baafsabdij, was van oordeel dat „men dus voortaan de voorgeschiedenis van het Gentse *portus* meer dan vroeger in de schaduw van het gelijknamig Gandaklooster zal moeten leren beschouwen”⁸. De archeologische ontdekking door F. De Smidt van de grondvesten van een karolingische kerk onder de tegenwoordige ruïnes van de Sint-Baafsabdij bevestigde deze zienswijze⁹.

2. De in het begin der vijftiger jaren (1951-1954) ondernomen opgravingen onder het huidige Gravensteen toonden aan dat zich onder de oudste stenen gedeelten van dit gebouw, welke men tot dan toe ca. 900 dateerde, houten constructies bevonden die men, wegens hun gelijkenis met de te Haithabu opgegraven houten bouwwerken, met het verblijf van de Noormannen te Gent in 879 in verband bracht, zodat hun aanleg uit het laatste kwart van de 9e eeuw zou dagtekenen. De oudste stenen gedeelten van het Gravensteen zouden bijgevolg niet van ca. 900 doch uit latere tijd, volgens Van Werveke wellicht uit de eerste helft van de 11e eeuw, dagtekenen. Evenwel moet opgemerkt worden dat deze nieuwe inzichten betreffende oorsprong en datering van het *castrum* met voorzichtigheid moeten behandeld worden, daar tot op heden geen opgravingsverslag werd gepubliceerd en hun gegrondheid dus niet wetenschappelijk gecontroleerd kan worden¹⁰. Wat er ook van zij, n.a.v. deze nieuwe inzichten bevestigde Van Werveke de traditionele voorstelling niettemin als volgt: „Het is in alle geval die houten burcht die na de invallen van de Noormannen de verdere ontwikkeling van het *portus* moet hebben bepaald”¹¹.

(5) A. VERHULST, Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdijen te Gent, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 7, 1953, pp. 1-51.

(6) Vgl. M. COENS, *Translations et miracles de Saint Bavon au XIe siècle*, in: *Analecta Bollandiana* 86, 1968, p. 41; C. VLEESCHOUWERS, *Florbert*, in: *Dict. d'hist. et de géogr. ecclésiastiques*, uitg. R. AUBERT, Parijs 1969, Fasc. 97, Kol. 510-512.

(7) BLOCKMANS, *Handel. Soc. Emul. Brugge* 82, pp. 52-83.

(8) VAN WERVEKE, *Bijdr. Gesch. Nederlanden*, 9, p. 34.

(9) F. DE SMIDT, *Opgravingen in de St.-Baafsabdij te Gent. De abdijkerk*, Gent, 1956.

(10) Deze gegevens werden medegedeeld door Van Werveke, *Bijdr. Gesch. Nederl.* 9, p. 35. Vgl. ook H. VAN WERVEKE - A. VERHULST, *Castrum in Oudburg te Gent. Bijdrage tot de oudste Geschiedenis van de Vlaamse Steden*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 14, 1960, p. 23; H. ROOSENS, in: *Wetenschappelijke Tijdingen* 12, 1952, p. 307 en 14, 1954, p. 301.

(11) VAN WERVEKE, *Bijdr. Gesch. Nederl.* 9, p. 35.

3. Een volkomen nieuwe kijk op de voorgeschiedenis van de stad Gent bracht een werk van de toponymist M. Gysseling¹². Deze gelooft niet aan het bestaan van een eerste *portus* bij de St.-Baafsabdij in de 9e eeuw, noch aan het ontstaan van een nieuw *portus* in de 10e eeuw tegenover het *castrum*. Volgens Gysseling heeft zich vanaf de 9e eeuw in de omgeving van de latere St.-Janskerk (tegenwoordige St.-Baafskathedraal) een *portus* ontwikkeld uit een daar vóórdien bestaande agrarische nederzetting. Tijdens de eerste helft van de 10e eeuw heeft dit *portus* zich in noordwestelijke richting, namelijk in de richting van het *castrum*, langsheen een as gevormd door de Hoogpoort uitgebreid. Het aantrekkelijke in deze voorstelling is dat zij een aantal bezwaren verbonden aan de traditionele voorstelling uit de weg ruimt. In zijn uiteenzetting van de nieuwe stelling van Gysseling heeft Van Werveke dit duidelijk gemaakt. Hij schrijft¹³: „Was de nederzetting in het *portus* een volstrekt novum, dat chronologisch op het ontstaan van de burcht volgde en erdoor bepaald was, dan moest haar eerste kern zich ook in de onmiddellijke nabijheid ervan hebben gevormd, en moest zij zich gaandeweg, van de oever van de Leie in het noordwesten af, uitgebreid hebben in de richting van het oosten en van het zuiden over de ganse oppervlakte van het schiereiland omsloten door de Leie en de Schelde. *Bevreemdend is echter dat de oudste portuskerk (St.-Jan, de latere St.-Baafskathedraal) reeds in het midden van 10e eeuw werd opgericht, niet zoals men mocht verwachten, in het noordwesten, dicht bij de burcht, maar eerder in het zuidoosten, voorbij het middelpunt althans van het bedoelde gebied.* Latere kerken daarentegen, St.-Niklaas en St.-Jacobs, die vermoedelijk pas kort vóór het einde van de 11e eeuw werden gebouwd, bevinden zich veel dicht bij de grafelijke versterking. Dit veronderstelt dat er aldaar nog grote open ruimten beschikbaar waren. Ook de zeer royaal opgevatte markten, zoals de Korenmarkt en de Vrijdagmarkt, waarvan het bestaan slechts denkbaar is in verband met een betrekkelijk aanzienlijke bevolking, werden in de onmiddellijke nabijheid van deze bidplaatsen opgericht”.

De thesis van Gysseling, die ook Van Werveke schijnt te hebben overtuigd, berust hoofdzakelijk op toponymische en topografische argumenten. Zij moet echter nog historisch bewezen worden. Anderzijds heeft zij een aantal elementen uit de traditionele voorstelling niet voldoende weerlegd. In het bijzonder is Blockmans' lokalisatie van het eerste *portus* bij de St.-Baafsabdij nog niet afdoende bestreden¹⁴. Bovendien is de verhouding van het door Gysseling veronderstelde 9e-eeuwse *portus* bij de St.-Janskerk tot de St.-Baafsabdij, waarvan het grote belang in de 9e eeuw niet kan betwijfeld worden, door Gysseling in het vage gelaten en verdient ze niettemin opheldering. Ook de betekenis van het *castrum* op de linker

(12) M. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen 1954.

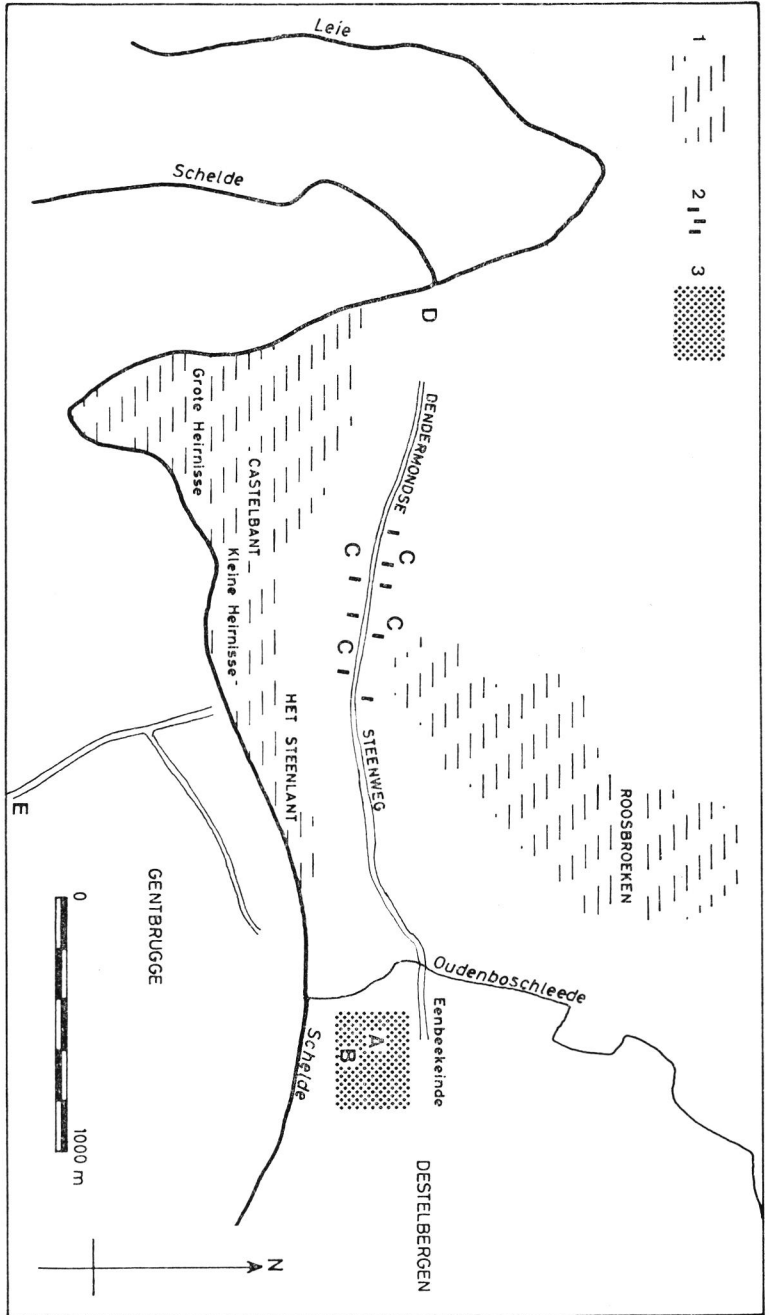
(13) VAN WERVEKE, *Bijdr. Gesch. Nederl.* 9, p. 36.

(14) VAN WERVEKE, *Bijdr. Gesch. Nederl.* 9, p. 37. Vgl. onze bespreking van het werk van Gysseling, in: *Belg. Ts. Fil. en Gesch.*, 33, 1955, pp. 674 vlgg.

Fig. 1. - De Gallo-Romeine *vicus* van Gent.

1. Moerasland
2. Vermoedelijke lokalisering van de *vicus*
3. Lokalisering van de reeds uitgevoerde opgravingen :
- A. Nijverheidnederzetting

B. Grafveld
 C. Vermoedelijk woongedeelte der nederzetting
 D. St.-Baatsabdij, vroeger *castrum Gandavum* en Gallo-Romeins *castellum*
 E. Gallo-Romeinse weg Bavai-Ganda

Leieoever, o.m. voor de ontwikkeling van het *portus* binnen de Leiebocht, moet opnieuw onderzocht worden.

Op deze vragen en problemen willen wij hierna dieper ingaan, daarbij rekening houdend met de sinds 1954 aan de traditionele opvattingen over de vroegste geschiedenis van Gent aangebrachte wijzigingen.

Op de problemen i.v.m. de St.-Baafsabdij enerzijds, het *castrum* op de linker Leieoever anderzijds, is sedert 1954 in belangrijke mate nieuw licht geworpen, respectievelijk door recente onderzoeken van De Laet en van Van Werveke en Verhulst, waarvan de resultaten met de stelling van Gysseling en de daaraan verbonden vragen geconfronteerd moeten worden. Wij richten eerst de blik naar de linker Scheldeoever, naar de St.-Baafsabdij en omgeving. Opgravingen van De Laet, vlak bij de linker Scheldeoever, tegenover het aan de rechteroever gelegen Gentbrugge, d.i. op 2 km zuidoostwaarts van de St.-Baafsabdij¹⁵ hebben het bestaan aan het licht gebracht van een belangrijke gallo-romeinse *vicus*, op het oostelijke uiteinde waarvan tot nu toe een uitgestrekt grafveld en een artisanale kwartier werden opgegraven¹⁶. Andere delen van de *vicus*, meer bepaald de bewoningskern ervan, kunnen zich volgens De Laet enkel hebben uitgestrekt in westelijk-noordwestelijke richting, langsheen de op een hogere zandrug gelegen Dendermondse steenweg, tot in de buurt van de St.-Baafsabdij, die zich 2 km westwaarts van het meest oostelijke punt van de *vicus* bevindt. Deze afstand is voor De Laet geen bezwaar om het site van de St.-Baafsabdij zelf met de *vicus* in verband te brengen, die waarschijnlijk de later door de abdij overgenomen naam *Ganda* droeg¹⁷. Het site van de abdij is inderdaad de enige plaats op het grondgebied van Gent waar tot nog toe in belangrijke mate gallo-romeinse overblijfselen werden gevonden, terwijl tussen de St.-Baafsabdij en het deel van de *vicus* dat tot nog toe werd opgegraven voldoende verspreide gallo-romeinse vondsten werden gedaan om een verband tussen beide punten waarschijnlijk te maken¹⁸. Andere gallo-romeinse *vici* in België bestaan vaak eveneens uit twee tot drie van elkaar relatief ver verwijderde kernen¹⁹. Een

(15) Bij de grens van de tegenwoordige gemeenten St.-Amandsberg en Destelbergen, op de wijk Eenbeekeinde, op het grondgebied van Destelbergen. Vgl. kaart, fig. 1, p. 8.

(16) Opgravingsverslag van S.J. De Laet en medewerkers, in: *Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen* 12, 1958, Bd. II, pp. 38-57; 17, 1963, Bd. II, pp. 27-71; 19, 1965, Bd. II, pp. 10-32; 23, 1969, Bd. II, pp. 5-189. Vgl. ook S.J. DE LAET - H. THOEN - A. VAN DOORSELAER, *La tombe collective de la nécropole gallo-romaine de Destelbergen-lez-Gand*, in: *Helinium* 10, 1970, pp. 3-30. Overzichtelijke uiteenzettingen door S.J. DE LAET, *Les fouilles de Destelbergen révèlent les origines gallo-romaines de la ville de Gand*, in: *Archeologia* 30, Sept. Okt. 1969, pp. 57-69; Dez., *Nieuw licht op de oorsprong van Gent*, in: *Spiegel Historiae* 4, 1969, pp. 133-140.

(17) Vgl. de hierboven n. 16 geciteerde artikels van De Laet.

(18) M. BAUWENS-LESENNE, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oost-Vlaanderen* (Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België. Oudheidkundige Repertoria 2), Brussel 1962, pp. 63 vlgg.

(19) O.a. de *vicus* van Velzeke-Ruddershove (Oost-Vl.): vgl. M. ROGGE, *Een bijdrage tot de studie van het gallo-romeins wegennet in de streek tussen Schelde en Dender*, in: *Helinium* 11, 1971, pp. 124 vlgg.

belangrijk gegeven dat deze aanduidingen onlangs is komen aanvullen is het archeologisch bewijs dat een vanaf Blicquy uit het zuiden komende romeinse weg de rechteroever van de Schelde te Gentbrugge bereikte, precies rechtover het door De Laet opgegraven deel van de *vicus*²⁰. Dit gegeven kan merkwaardigerwijze aangevuld worden met het historische feit dat in de 11e eeuw een jaarlijkse processie van Sint-Lievens-Houtem naar de St.-Baafsabdij uitgerekend deze stroomovergang gebruikte om zich vanuit westelijk Brabant naar de abdij te begeven²¹. Ook de naam Gentbrugge wijst erop dat de romeinse weg naar *Ganda* leidde²².

Volgens een hypothese van De Laet zou de *vicus Ganda* vanaf een bepaald ogenblik, nl. in de 4e eeuw, bovendien een *castellum* omvat hebben, dat wellicht op de plaats van de latere abdij moet gezocht worden²³. In historisch opzicht pleiten twee aanduidingen voor deze hypothese. Ten zuiden van de St.-Baafsabdij, in het weidegebied van de Heirnisse, bevond zich in de late middeleeuwen het toponiem *Casterbant*, *Castelbent*²⁴. Deze plaatsnaam moet zeer oud zijn: het tweede element *-bant*, dat „land, streek” betekent is van vóór-frankische oorsprong en werd na de Volksverhuizingstijd niet meer gebruikt²⁵. Het eerste element is blijkbaar afgeleid van *castrum*, eventueel van *castellum*²⁶. De tweede aanduiding voor het bestaan van een *castrum* of *castellum* op of bij het site van de latere St.-Baafsabdij vergt een nadere toelichting. Ter gelegenheid van onze opzoekingen over de stichting en vroegste geschiedenis van de St.-Baafs-

(20) M. ROGGE, *Helinium* 11, pp. 127-132. Vgl. kaart, fig. 1, p. 8.

(21) Translatio S. Livini, MGH SS 15/2, p. 613: „iuxta villam que dicitur *Thesla*, transito *Scaldis fluvio*, *Gandavum pervenerunt*”. *Thesla* is Destelbergen: hier kan alleen de rivierovergang bedoeld zijn waaraan eens de gallo-romeinse *vicus* lag. Over de processie van de hl. Livinus: M. COENS, L'auteur de la *Passio Livini* s'est-il inspiré de la *Vita Lebuini*, in: *Analecta Bollandiana* 70, 1952, pp. 290-292.

(22) M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland* (Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands VI. 1), 1960, p. 396-397: Germ. *brugjo-f*. „naar Gent leidende knuppelweg”. Vgl. in deze zin ROGGE, *Helinium* 11, p. 132. Andere pogingen tot verklaring van de naam Gentbrugge (bv. aanlegplaats van *Ganda*”, door F.L. GANSHOF, Over stadsontwikkeling tusschen Loire en Rijn gedurende de Middeleeuwen, Antwerpen 1944, p. 26 n. 13, of bv. eenvoudig „brug”, zoals voorgesteld, zonder enige grond, daar hier nooit een brug gelegen heeft, door C. TAVERNIER-VERECKEN, *Gentse Naamkunde van ca. 1000 tot 1253* (Bouwstoffen en Studiën voor de Geschiedenis en de Lexicografie van het Nederlands XI), 1968, p. 395), zijn tot nu toe onbevredigend gebleken. De hier voorgestelde verklaring is trouwens de enige die door andere aanduidingen bevestigd wordt.

(23) DE LAET, *Archeologia* 30, p. 68.

(24) A. VERHULST, De St.-Baafsabdij te Gent en haar Grondbezit (VIIe - XIVE eeuw) (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren 30), Brussel 1958, p. 166, n. 227 en p. 178, n. 283 en 284.

(25) D. P. BLOK, *Teisterbant*, in: Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks 26, 12, Amsterdam 1963, pp. 458-459.

(26) GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis* p. 53, nr. 185 leidde vroeger de naam af uit germ. *kaptaz*, „vee” (vgl. eng. *cattle*), wegens de ligging van het toponiem in een weidegebied. Dr. Gysseling deelde ons echter mede dat hij met onze afleiding uit *castrum*, *castellum* kan instemmen.

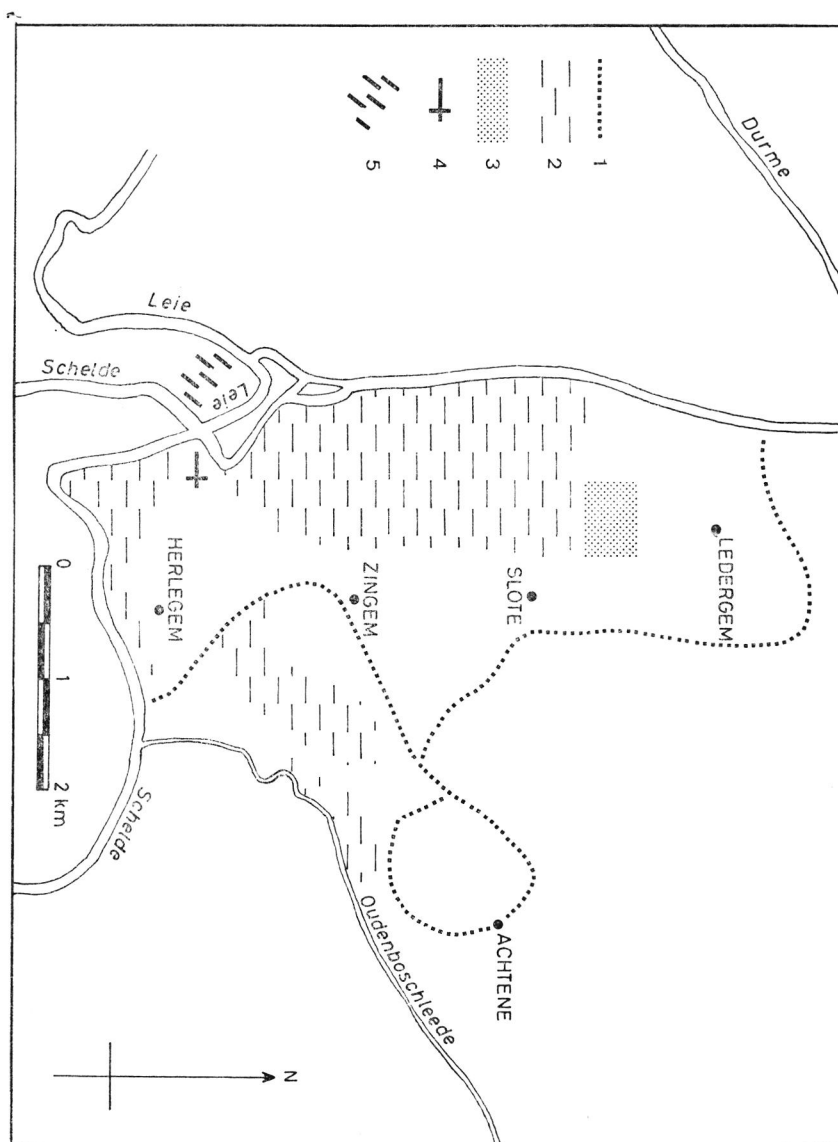

Fig. 2. - Vroegmiddeleeuwse Nederzettingen in de omgeving van Gent

1. Grenzen van cultuur- en natuurlandschap
2. Moerasland
3. Merovingisch Grafveld
4. St.-Baafsabdij
5. Vroegmiddeleeuwse landelijke nederzetting in Gent.

abdij hebben wij bewezen dat geloof mag gehecht worden aan de tussen 819 en 840 in de St.-Baafsabdij geschreven *Vita Bavonis*, wanneer deze mededeelt dat de St.-Baafsabdij zich op dat ogenblik bevond op een *Gandavum castrum* geheten plaats²⁷. We menen overtuigend te hebben aangetoond dat hiermede een versterking werd bedoeld of overblijfselen ervan, waarbinnen de St.-Baafsabdij gelegen was²⁸. Omtrent de oorsprong van deze versterking hebben wij ons toen niet uitgesproken. We hebben wel talrijke voorbeelden aangehaald om te bewijzen dat versterkte abdijen veelvuldig voorkwamen in Noord-West-Europa. Alle bekende voorbeelden echter, met uitzondering van het in Beieren gelegen Freising, dagtekenen ten vroegste uit de tweede helft van de 9e eeuw²⁹. De versterking waarvan de St.-Baafsabdij deel uitmaakte bestond daarentegen reeds ten tijde van de *Vita Bavonis* (819-840). Het lijkt zeer onwaarschijnlijk dat zij toen pas voor het eerst werd opgericht, daar pas in de tweede helft van de 9e eeuw, in verband met het dreigend Noormannengevaar, talrijke abdijen in Noord-West-Europa versterkt werden³⁰.

De versterking waarbinnen zich de St.-Baafsabdij bevond is dus waarschijnlijk ouder dan de 9e eeuw. Dit is ook de mening van de 9e-eeuwse auteur van de *Vita Bavonis*, voor wie het *castrum Gandavum* reeds vóór de stichting van de St.-Baafsabdij (omstreeks 630) bestond³¹. De mening van de auteur van de *Vita Bavonis* is natuurlijk geen dwingend argument. Een onafhankelijke en oudere bron is echter in dit opzicht van dergelijke eventueel subjectieve interpretatie volkomen vrij: de uit het eerste kwart van de 8e eeuw daterende *Vita Eligii* vermeldt in een opsomming van *municipia* ook het *municipium Gandense*. Hiermede kan op dat ogenblik alleen de plaats *Gand(a)* bedoeld zijn, d.i. de plek waar de St.-Baafsabdij zich bevond³². Daar *municipium* in die tijd gebruikt werd voor versterkte

(27) VERHULST, Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent 7, pp. 6 vlgg.

(28) Ibidem, pp. 19-23.

(29) Ibidem, p. 22 n. 100.

(30) F. VERCAUTEREN, Comment s'est-on défendu au IXe siècle dans l'empire franc contre les invasions normandes, in: Annales du XXXe Congrès de la Fédération archéologique et historique de Belgique, Brussel 1936, p. 123, vgl. H. VAN WERVEKE, A-t-il existé des fortifications à Saint-Omer antérieurement à 878-881, in: Revue belge de philologie et d'histoire 41, 1963, pp. 1065-1090 (herdruk in: H. VAN WERVEKE, Miscellanea Mediaevalia, Gent 1968, pp. 291-312); A. D'HAENENS, Les invasions normandes en Belgique au IXe siècle (Univ. de Louvain, Recueil de Travaux d'histoire et de philologie 38), Leuven 1967, pp. 112-122; Dez., Les invasions normandes, une catastrophe?, Paris 1970, pp. 62-69.

(31) *Vita Bavonis*, ed. B. KRUSCH, MGH SS rer. Merov. 4, 537. De auteur van de *Vita* maakt zelfs m.b.t. zijn eigen tijd een onderscheid tussen het klooster *Ganda* en het *castrum* (ibid., p. 545: *Sepultus namque est vir Dei cum magnifico honore in loco qui dicitur Gandavum castrum, cuius nunc cenobium aperte vocatur Ganda*). Als hij gebeurtenissen uit de tijd van de stichting der abdij verhaalt, gebruikt hij zondermeer de uitdrukking *Gandavum castrum* (ibid., pp. 537, 538, 540), terwijl hij m.b.t. zijn eigen tijd *Gandavum castrum* eerder als plaatsnaam gebruikt (ibid., p. 545: *in loco qui dicitur Gandavum castrum*) en van het klooster zelf uitdrukkelijk zegt dat het nu (*nunc*) *Ganda* genoemd wordt. Vgl. in dezelfde zin DE LAET, Archeologia 30, p. 69.

(32) *Vita Eligii*, ed. B. KRUSCH, MGH SS rer. Merov. 4, p. 695. Vgl. VERHULST, St.-Baafsabdij, pp. 5-6.

plaatsen die geen *civitas* waren of voor versterkingen zonder meer³³, klimt het *castrum Gandavum* uit de *Vita Bavonis* minstens tot in de Merovingische tijd op. Daar echter in de Merovingische tijd geen nieuwe versterkingen werden aangelegd, doch hoogstens versterkingen uit de Romeinse tijd werden gerestaureerd, indien men ze niet eenvoudig liet vervallen of als steengroeve voor de bouw van kerken gebruikte³⁴, mogen we gerust aanvaarden dat het *castrum Gandavum* van de 9e eeuw het overblijfsel was van een romeins *castellum*³⁵.

Dit *castellum* zou, naar het oordeel van De Laet, uit de 4e eeuw dateren, toen na de Germaanse invallen van de late 3e eeuw, de *vicus Ganda*, zoals andere *vici* ten noorden van de baan Bavai-Keulen, een militaire functie kreeg en diensgevolge zijn oostelijke commerciële en industriële kernen verschrompelden, zodat weldra alleen nog het *castellum* aan de samenvloeiing van Leie en Schelde bewaard bleef³⁶.

In ieder geval hebben de opgravingen van De Laet aangetoond dat de oostelijke kern van de *vicus* in de Merovingische tijd een zuiver agrarisch karakter had, terwijl op de plaats van het *castellum* merovingische nederzettingssporen zelfs ontbreken³⁷. Het zwaartepunt van de bevolking in het begin van de 7e eeuw had zich overigens naar enkele agrarische nederzettingen meer noordoostwaarts van de latere St.-Baafsabdij verplaatst, waar Amandus, met goud hem door koning Dagobert ter beschikking gesteld, kort vóór 639 gronden liet kopen voor de eerste dotatie van zijn pas opgerichte abdij³⁸. Bij de voornaamste van deze nederzettingen, Slote, werd bovendien een belangrijk Merovingisch grafveld ontdekt³⁹.

Toch bouwde de hl. Amandus een klooster met kerk op de blijkbaar niet meer bewoonde plaats van het vroegere *castellum*⁴⁰. Deze merkwaardige gang van zaken moet verklaard worden. Men kan zich voorstellen

(33) F. VERCAUTEREN, Etude sur les civitates de la Belgique seconde (Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres 33), Brussel 1934, pp. 350-151; J.F. NIJMEYER, Mediae Latinitatis Lexicon Minus 8, Leiden 1960, pp. 710-711.

(34) VERCAUTEREN, Annales XXXe Congrès, pp. 119-120; D'HAENENS, Invasions normandes en Belgique, pp. 113.

(35) Diederik van Sint-Truiden, auteur van een nieuwe, omstreeks 1100 in de St.-Baafsabdij geschreven *Vita Bavonis*, maakt met een opmerkelijk waarnemingsvermogen gewag van sommige toen nog zichtbare archeologische overblijfselen, die hij voor het bewijs van de hoge ouderdom van de plaats houdt. Vgl. AA SS Boll., Oct. 1, p. 244: „*Gandam accessit, castrum scilicet... Tradunt hunc locum Caium Caesarem... condidisse... Volunt alii ... Quid horum dicatur verius, dicentium arbitrio relinquamus. Nos vero antiquitatem loci ex eo recte colligimus quod pleraque vidimus ibi reperta indicia utpote muri et vasculorum cocti lateres. Praeterea quod mirum forsitan legenti videbitur, ferrea diversi sexus et aetatis calceamenta, multaque id genus, quae nos facile in assensum antiquitatis cogunt*”. Vgl. KRUSCH, MGH SS rer. Merov. 4, pp. 531-532.

(36) DE LAET, Archeologia 30, p. 68 en mondelinge mededeling. Vgl. J. MERTENS, Oudenburg et le Litus Saxonium en Belgique, in: Helinium 2, 1962, pp. 51-53.

(37) DE LAET, *ibid*; BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium, p. 72.

(38) VERHULST, St.-Baafsabdij, p. 119 vlgg. en 128 vlgg.

(39) BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium, p. 74.

(40) Over de stichting van de St.-Baafsabdij: VERHULST, Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent 7, pp. 1-51; Dez., St.-Baafsabdij, pp. 3-10.

dat de ruïnes van het vroegere *castellum* Amandus bruikbaar leken, zij het slechts als steengroeve ⁴¹. Deze veronderstelling biedt echter nog geen verklaring voor het feit dat de zendeling de voorkeur gaf aan een onbewoonde ruïne, die op 2 tot 7 km afstand van de hoger genoemde nederzettingen lag. Voor dit feit zijn wellicht de omstandigheden van Amandus' evangelisatiewerk in het Gentse verantwoordelijk. Hierover worden wij ingelicht, niet door de *Vita Bavonis*, maar door de oudere en betrouwbare *Vita Amandi* uit het eerste derde van de 8e eeuw. Deze verhaalt hoe Amandus, toen hij zijn bekeringswerk in de *pagus Gandao* wilde aanvangen, met een geweldige vijandigheid van de plaatselijke bevolking af te rekenen had. Zijn gezellen lieten hem zelfs daarom in de steek en hij bleef alleen achter, zich voedend met het werk van zijn eigen handen. Pas nadat hij — blijkbaar met het hem door de koning ter beschikking gestelde geld — vele slaven had vrijgekocht, kon hij met hun hulp zijn evangelisatiewerk voortzetten en eindelijk een klooster met kerk stichten ⁴².

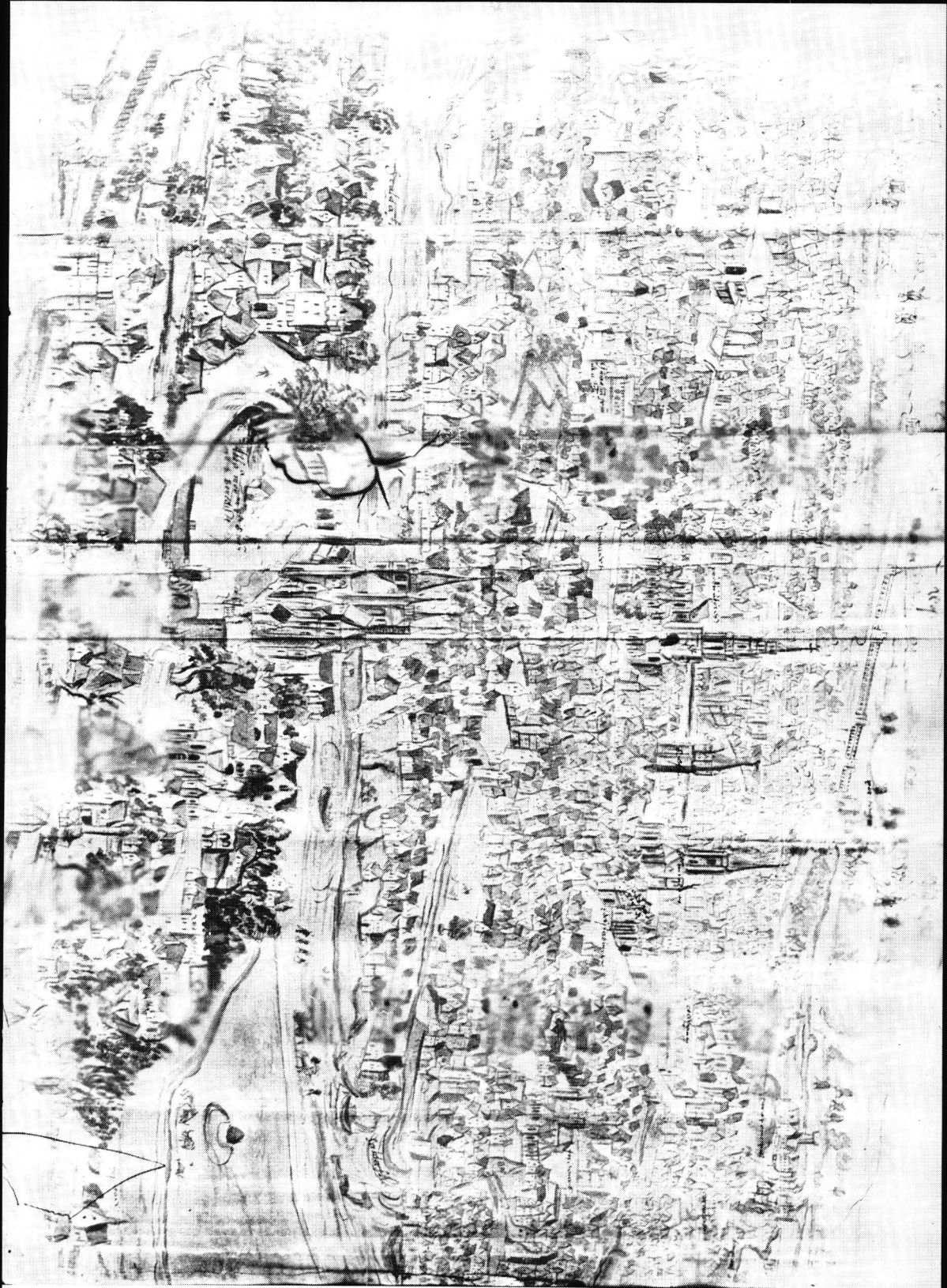
De *Vita Amandi* geeft geen enkele topografische aanduiding over de preciese plaats in de streek van Gent waar de gebeurtenissen zich afspeelden. Alleen wordt gezegd dat Amandus door de vijandige bevolking herhaaldelijk in de rivier werd geduwd ⁴³. Hiermede is zeer waarschijnlijk de Schelde bedoeld: de auteur van de *Vita Amandi* noemt bij het begin van zijn verhaal de Schelde om de *pagus Gandao* te lokaliseren ⁴⁴. Het lijkt dus zeer onwaarschijnlijk dat Amandus zich temidden van de hem zo vijandige bevolking zou hebben gevestigd. De passage zou zelfs zo geïnterpreteerd kunnen worden dat Amandus vanuit zijn schuilplaats met een bootje via de Schelde de bevolkingsnederzetting bereikte en door de vijandige bevolking teruggedreven werd. Schuilplaats en nederzetting lagen dus blijkbaar beide aan de Schelde. Neemt men aan dat Amandus na enige tijd met de hulp van vrijgekochte slaven de abdij gebouwd heeft op dezelfde plaats die hij aanvankelijk als schuilplaats had gekozen, nl. in het aan de Schelde gelegen *castrum Gandavum*, en neemt men verder aan dat de nederzetting waarvan Amandus de bevolking zocht te bekeren, niet te ver van die plek verwijderd lag, doch enigszins afgezonderd daar-

(41) Vgl. VERCAUTEREN, *Annales XXXe Congrès*, p. 119.

(42) *Vita Amandi prima*, ed. B. KRUSCH, MGH SS rer. Merov. 5, Hannover 1910, pp. 436 vlgg., c. 13 en c. 15. Er dient opgemerkt dat c. 14, waarvan de auteur uitdrukkelijk zegt dat hij het hier heeft ingelast (*Illud etiam operae pretium huic scedulae adnectendum putavimus quod...*) en waarin sprake is van een Frankische graaf Dotto, evenals van *fratres* die in een *cellula* wonen, geen betrekking heeft op de bedrijvigheid van Amandus te Gent, doch zeer waarschijnlijk te Doornik. Vgl. J. DHONDT, *De graven van Gent*, in: *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent* 1, 1944, p. 129. Hoofdstuk 14 onderbreekt trouwens duidelijk het verhaal van c. 13 en 15, daar de vermelding van *fratres* die een *cellula* bewonen klaarblijkelijk niet past tussen de in c. 14 verhaalde vlucht van Amandus' medewerkers en de in c. 15 verhaalde stichting der abdij.

(43) MGH SS rer. Merov. 5, p. 437: *Quis enim digne enarrare sufficiat, quantas ibidem pro nomine Christi perpeusus sit iniurias ... frequenter etiam et in flumine praecipitatus?*

(44) *Ibidem*, p. 436: *Per idem autem tempus, cum loca vel dioceses ob animarum sollicitudine vir Domini circuiret Amandus, audivit pagum quendam praeter fluenta Scaldi fluvii, cui vocabulum Gandao indidit antiquitas...*

Schets die waarschijnlijk als voorontwerp heeft gediend voor het bekende panoramisch plan van Gent van 1534 (bereidwillig ter beschikking gesteld door Prof. Dr. A.L.J. Van de Walle, Gent).

van, dan houdt een lokalisering van deze bevolkingsconcentratie op de stroomopwaarts van de abdij aan de Schelde gelegen hogere zandrug ten noorden van de huidige St.-Baafskathedraal het best met alle vermelde gegevens rekening ⁴⁵.

Aldus komen wij, aan de hand van een interpretatie van de schaarse gegevens uit de *Vita Amandi*, tot een conclusie die Gysseling vroeger, op louter toponymische en topografische gronden, reeds vroeger geformuleerd had ⁴⁶.

Zij kan echter alleen volgehouden worden indien de teksten uit de 9e eeuw haar niet tegenspreken. Wij geloven niet dat dit het geval is, integendeel. Deze teksten werden o.m. uitvoerig door Blockmans, n.a.v. zijn bewijsvoering van het bestaan van een *portus* bij de St.-Baafsabdij in de 9e eeuw, behandeld ⁴⁷. Blockmans ging uit van een vermelding in het te St.-Germain bij Parijs omstreeks 865 opgestelde Martyrologium van Usuardus: „*In portu Ganda (festum) sancti Bavonis confessoris*” ⁴⁸. Daar enerzijds de St.-Baafsabdij zelf in de 9e eeuw *Ganda* werd genoemd ⁴⁹ en anderzijds het feest van de hl. Bavo wordt vermeld, lag het voor de hand dit *portus* in de onmiddellijke omgeving van de St.-Baafsabdij te lokaliseren. Hierbij aansluitend heeft Blockmans dan pogen aan te tonen dat de andere 9e-eeuwse teksten i.v.m. *Ganda* zijn lokalisatie niet tegenspreken of zelfs eerder bevestigen ⁵⁰.

Laten we achtereenvolgens beide argumenten onderzoeken. Er kan geen twijfel over bestaan dat de naam *Ganda* oorspronkelijk de plaats aanduidde waar zich de St.-Baafsabdij bevond. De naam *Ganda* is volgens Gysseling, een keltisch (zgn. „belgisch”) toponiem dat „monding” betekent. Gezien de St.-Baafsabdij gelegen was precies aan de monding van de Leie in de Schelde en bovendien zelf in de 9e eeuw *Ganda* genoemd werd, is het duidelijk dat *Ganda* in de eerste plaats, zoniet uitsluitend nog in de 9e

(45) De topografische gesteldheid van de beide Scheldeoevers in de omgeving der St.-Baafsabdij, zowel stroomopwaarts als stroomafwaarts, biedt nauwelijks een andere mogelijkheid: vgl. M.E. DUMONT, Gent. Een steden-aardrijkskundige studie, I. (Univ. Gent, Werken uitg. Fac. Wijsb. en Letteren 107), Brugge 1951, pp. 68 vlgg., 82-83 en GYSELING, Gent's vroegste geschiedenis, pp. 8-9.

(46) Zie hoger p. n. 12.

(47) BLOCKMANS, Handel. Soc. Emul. Brugge 82, pp. 52-83.

(48) J. DUBOIS, Le martyrologe d'Usuard. Texte et commentaire (Subsidia Hagiographica 40), Brussel 1965, p. 313.

(49) Immunitetsoorkonde van Lodewijk de Vrome, 819: „*ex monasterio quod dicitur Ganda quod est situm in pago Brabantinse*” (ed. M. GYSELING - A.C.F. KOCH, Diplomata belgica ante annum millesimum centensimum scripta, 1950, nr. 132, p. 222) en oorkonde van Karel de Kale, 864: „*monasterii sancti Petri et sancti Bavonis quod vocatur Ganb super fluvium Scaldb situm*” (ibidem, nr. 133, p. 224). Vgl. ook de hoger nr. 31 geciteerde passage uit de *Vita Bavonis*.

(50) BLOCKMANS, Handel. Soc. Emul. Brugge 82, pp. 57 vlgg. Het betreft volgende teksten: 1. „*inde ad Scaldim fluvium veniens in loco qui Gand vocatur*” (Annales Regni Francorum, ed. F. KURZE, MGH SS. rer. germ. in usum scholarum, Hannover 1895 a° 811, p. 135) (zie verder, p. 17, n. 57); 2. „*de monasterio Sancti Bavonis quod situm est iuxta Scaldim in loco Ganda vocato*” (Einhard, Translatio et miracula SS. Marcellini et Petri, ed. G. WAITZ, MGH SS 15, Hannover 1887, p. 260); 3. de hoger n. 31 geciteerde passages van de *Vita Bavonis* m.b.t. het *castrum Gandavum*.

eeuw, de naam was voor de plaats aan de Schelde waar de abdij lag⁵¹. Bij deze conclusie, die klaarblijkelijk Blockmans' stelling bevestigt, passen nochtans enkele bedenkingen. Gysseling heeft er op gewezen dat men twee groepen grafieën dient te onderscheiden : enerzijds *Gandao*, en de daarvan afgeleide latinisatie *Gandavum*, die beide oorspronkelijk de *pagus* Gent aanduiden, en anderzijds *Ganda*, met het adjectief *Gandensis*, dat oorspronkelijk de plaats aan de samenvloeiing van Leie en Schelde aanduidt. Dezelfde geleerde heeft bovendien aangetoond dat vanaf het midden van de 9e eeuw tussen beide namengroepen verwarring optreedt, omdat *Gandavum* niet enkel meer zelfstandig als gelatiniseerde naam voor de *pagus* gebruikt wordt, noch uitsluitend als gelatiniseerd adjectief afgeleid van *Ganda*, maar van dan af ook zelfstandig gebruikt wordt als naam voor een plaats, precies zoals dit voor *Ganda* reeds lang het geval was.

Het is niet zeker dat met *Gandavum*, zelfstandig gebruikt, dezelfde plaats als het oorspronkelijke *Ganda* bedoeld wordt⁵². Het duidelijkste bewijs hiervan leveren de munten die onder Karel de Kale (840-875) buiten de abdij (= *Ganda*) werden geslagen en die het opschrift *Gandavum* dragen⁵³. Het restrictief gebruik van *Ganda* voor de abdij zelf en de plaats waar zij zich bevond, nog in de tweede helft van de 9e eeuw⁵⁴, en het gelijktijdig zelfstandig gebruik van *Gandavum*, echter nooit in rechtstreeks verband met de St.-Baafsabdij, geven grond aan het vermoeden dat de verschillende taalkundige ontwikkeling en het verschillend gebruik van de namen *Ganda* en *Gandavum* zouden kunnen beantwoorden aan een verschillende topografische realiteit.

Het lijkt in deze gedachtengang bv. niet uitgesloten dat de nederzetting bij de latere St.-Janskerk, enkele honderden meter stroomopwaarts van de St.-Baafsabdij, met de naam *Gandavum* aangeduid werd of zelfs dat deze naam in de tweede helft van de 9e eeuw reeds gebruikt werd voor het gehele gebied van de middeleeuwse stad Gent⁵⁵.

(51) M. GYSSELING, Etymologie van Gent, in : *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent* 1, 1944, pp. 39-53 ; *Dez. Gent's vroegste geschiedenis*, pp. 15-17 ; VERHULST, *St.-Baafsabdij*, p. 6.

(52) Zie de hierboven n. 51 geciteerde studies van GYSSELING.

(53) M. PROU, *Les monnaies carolingiennes*, Parijs 1896 (herdruk Graz 1969), nr. 175-177, p. 28-29 ; K. MORRISON - H. GRUNTHAL, *Carolingian Coinage* (*Numismatic Notes and Monographs* 158), New York 1967, p. 189. Prou nr. 175 heeft als inscriptie „*Gandavum mone*”, waaruit met zekerheid volgt dat dit type geslagen werd in een buiten de abdij gelegen muntatelier. De munten in een abdij geslagen zijn overigens meestal als zodanig te herkennen : J. LAFaurie, *Numismatique. Des Carolingiens aux Capétiens*, in : *Cahiers de Civilisation Médiévale* 13, 1970, pp. 132-133. Anderzijds echter kwam het voor dat het type uit de tijd van Karel de Kale ook nog na zijn regering, zelfs tot in de 10e eeuw geslagen werd : vgl. PROU, *Monnaies carolingiennes*, S. LXXXI. M.b.t. het Gentse muntatelier zou dit kunnen betekenen dat dit in het waarschijnlijk in de laatste decennia van de 9e eeuw te dateren *novum castellum* kan ondergebracht geweest zijn, op een tijdstip toen de Sint-Baafsabdij al vernietigd was (hetgeen in 879/880 gebeurd was). Deze mogelijkheid versterkt onze opvatting betreffende de „territoriale” draagwijdte van de naam *Gandavum*.

(54) Zie hoger nr. 49.

(55) Dit is inderdaad ook de mening van GYSSELING (zie hoger n. 51). Opgemerkt mag worden dat tenslotte het ganse gebied van de middeleeuwse en van de

In het licht van deze preciseringen dient de vermelding van Usuard : „*In portu Ganda (festum) sancti Bavonis confessoris*”, opnieuw bekeken te worden. Deze optekening is niet noodzakelijkerwijze zo te te interpreteren dat Usuard met de naam *Ganda* alleen de plaats waar de St.-Baafsabdij lag, zou bedoeld hebben. Usuard verbleef te Parijs en was met de lokale Gentse topografie niet vertrouwd. De naam *Ganda* was hem, i.v.m. het feest van de hl. Bavo, wellicht uit oudere martyrologia, allereerst als naam voor de St.-Baafsabdij bekend⁵⁶. Anderzijds moet het hem, langs andere wegen, bekend zijn geweest dat toen te Gent een *portus* bestond. Dat Usuard *Ganda* en *portus* met elkaar verbindt bewijst bijgevolg nog niet dat dit *portus* inderdaad vlak naast de abdij gelegen was.

Reeds Blockmans moet zich bewust geweest zijn van het niet-dwinge karakter van zijn interpretatie, hij trachtte immers in de overige teksten uit de 9e eeuw steun voor zijn interpretatie te vinden. Zijn hoofdargument daarbij is echter telkens weer de tot de abdij en haar omgeving beperkte lokalisatie van de naam *Ganda*, hoewel voor het *portus*-karakter van deze plaats de door hem aangehaalde teksten geen enkel overtuigend bewijs leveren⁵⁷.

tegenwoordige stad Gent een naam (*Gandavum*, Gent) draagt die onrechtstreeks van de Sint-Baafsabdij = *Ganda* afgeleid is, hetgeen nogmaals de betekenis van deze abdij voor de vroegste stadsgeschiedenis onderstreept.

(56) M. COENS, S. Bavon était-il évêque ?, in : *Analecta Bollandiana* 63, 1945, p. 238 : „*Ganda monasterio sancti Bavonis episcopi*” (*Martyrologium van Hraban Maur*) ; vgl. Dez. Note sur le culte ancien de S. Bavon, in : *Analecta Bollandiana* 86, 1968, pp. 65-66.

(57) Zie hoger n. 50. De aangehaalde teksten noemen *Ganda* enkel een *locus*. *Locus* zou hier, zoals in andere teksten, vooral in kerkelijke zin kunnen gebruikt zijn : vgl. NIERMEYER, *Lexicon Minus* 7, p. 619. In ieder geval is het opvallend dat EINHARD, in de hoger n. 50 geciteerde passage van de *Translatio SS. Marcellini et Petri*, *Ganda* als *locus* aanduidt, terwijl in dezelfde bron Valenciennes (MGH SS XV, p. 260) en Maastricht (ibidem, p. 261) als *vicus* gekarakteriseerd worden. Zelfs in de hoger n. 50 geciteerde passage van de *Annales Regni Francorum* die op het bezoek van Karel de Grote aan Gent betrekking heeft, is het duidelijk dat de keizer in de abdij (= *in loco qui Gand vocatur*) zijn intrek nam, toen hij de op zijn bevel tegen de Noormannen gebouwde vloot kwam inspecteren. Terecht beklemtoont Blockmans, *Handel. Soc. Emul. Brugge* 82, p. 58, de betekenis van het feit dat Karel de Grote een vloot bouwen liet te Gent. Dit wijst erop dat de plaats toen geen zuiver agrarisch karakter meer had. Hoewel wij onlangs met nieuwe gegevens de bouw van deze vloot konden situeren in het raam van de aan de Sint-Baafsabdij opgelegde militaire verplichtingen (A. VERHULST, *Das Besitzverzeichnis der Genter Sankt-Bavo-Abtei von ca. 800* (CLM 6333), in : *Frühmittelalterliche Studien* 5, 1971, pp. 193 vlgg. inz. 216-217), is het desondanks niet mogelijk de preciese plaats te bepalen waar de vloot gebouwd werd. Klaarblijkelijk lagen de scheepswerven aan de Schelde, niet ver van de Sint-Baafsabdij, doch niet noodzakelijk er vlak naast. Men zou bv. kunnen denken aan het ten N.W. van de abdij en ten N.O. van het door ons gelokaliseerde negende-eeuwse *portus* gelegen gebied tussen de linkeroever van de Schelde en de rechteroever van de Leie, kort voor hun samenvloeiing. Dit lage, aan de noordelijke rand van de *portus*-heuvel gelegen gebied, later voor een deel *Nieuwpoort* genoemd, werd niet alleen doorsneden door talrijke kleine waterloopjes, waarvan de betekenis op het eerste gezicht niet duidelijk is, doch hier bevond zich ook de middeleeuwse houthaven en houtmarkt van de stad, *Houtbriel* genoemd (vgl. GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis*, p. 50, nr. 160) en hier woonden ook alle houtbewerkers die er bovendien hun gemeenschapsgebouwen hadden : vgl. F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, V,

Men kan hier, nog steeds in negatieve zin, aan toevoegen dat de tussen 819 en 840 in de St.-Baafsabdij geschreven *Vita Bavonis*, hoewel ze herhaaldelijk spreekt over het site van de abdij (*castrum Gandavum*), geen enkele allusie bevat op het feit dat zich naast de abdij op dat ogenblik een *portus* bevond⁵⁸.

Er is integendeel in de *Vita Bavonis* een ander gegeven voorhanden, waaraan men in dit verband tot nu toe geen aandacht heeft geschonken, en dat zeer duidelijk tegen een lokalisatie van een *portus* onmiddellijk naast de St.-Baafsabdij spreekt.

In c. 7 wordt een mirakel verhaald, waarvan de concrete omstandigheden natuurlijk moeten betrokken worden op het tijdstip van de redactie van de *Vita*, nl. 819-840⁵⁹.

Op zekere dag waren de kloosterlingen buiten het klooster gegaan om de *cella* te bouwen waar Bavo om verzocht had. Van hun kant zorgden een aantal knechten van de abdij voor cement, die ze met een kar vervoerden. Eén van de knechten was werkonwillig en ging op de kar zitten. Honden waarvan gezegd wordt dat ze „*egressi de vico*” waren, omringden hem en blaften hem aan. Hierop viel de knecht van de kar en bezweek onder het gewicht van de met hem omgevallen kar. Toen zijn gezellen merkten dat hij dood was, voerden zij zijn lichaam per schip naar het *castrum Gandavum*, om hem daar te begraven. Daar aangekomen bracht Bavo hem weer op mirakuleuse wijze tot leven. Dit verhaal werpt enkele problemen op. Zo is reeds vroeger betwisting ontstaan over de plaats waar de *cella* voor Bavo gebouwd werd. De vraag werd o.i. opgelost door Coens, die overtuigend bewees dat de *cella* gebouwd werd aan de buitenzijde van de abdijkerk en niet te Mendonk, een dorp op een tiental km ten noorden

pp. 540 vlgg.; VI, pp. 26 vlgg.; VII, pp. 213 vlgg. Een dergelijke concentratie van handwerkers gaat wellicht op oudere toestanden terug, zoals blijkt uit het voorbeeld van de Gentse lederbewerders die nog in de late Middeleeuwen daar woonden waar toevalligerwijze een schriftelijke bron uit de 10e eeuw hen had gelokaliseerd: vgl. VAN WERVEKE - VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent* 14, pp. 11-12.

(58) Tenzij men, op grond van de datering van de eerste vermelding van een *portus* in het *Martyrologium Usuardi*, d.w.z. omstreeks 865, de mening zou toegedaan zijn dat dit *portus* ten tijde van de opstelling van de *Vita Bavonis* (819-840) nog niet zou bestaan hebben: tegen zulke veronderstelling pleit nochtans onze hiernavolgende bewijsvoering i.v.m. de in de *Vita Bavonis* vermelde *vicus*.

(59) MGH. SS. rer. Merov. 4, p. 540: „*Die quadam huius temporis fratres ipsius monasterii ad obedientiam sunt egressi, ut cellam viri Dei Bavonis construerent. Laborare igitur ceperunt manibus et aedificium fabricare. Praedicti vero abbatis Florberti homines cum vehiculo cymmentum ministrarent, ex ipsius quidam nomine Attinus super plastrum unum sedit, quem canes egressi de vico canes circumdederunt et ceperunt insistere fortiter. Hic autem captus laqueis diaboli repletusque est invidia, virum Dei Bavonem non erubuit blasphemare; sed omni bestia cruentior diabolus in omnibus confusus, nihil quidam ei nociturus, si virum Dei non blasphemaret, tanto eum impugnare studuit subiectum sibi, quanto ipsum perspexit ad famulatum pristinum redisse. Videns enim cruentius idola sua in Dei templa mutari, frendens rugiensque quesivit quem devoraret. Animalia itaque cum vehiculo super hominem praedictum proecit; qui oppressus hoc pondere exalavit spiritum vitae. Videns eum turba iam mortuum, cum fletu corpus eius in navi deduxerunt ad memoratum castrum Gandavum, ut tumularetur illic, sicut mos et mortuos sepe-lire. Videns eum vir Domini Bavo mortuum, ingemuit dolore nimio*”.

Detail van het panoramisch plan van Gent van 1534 met op de voorgrond het karolingische *portus* in de omgeving van de Sint-Janskerk (tegenwoordige Sints-Baafskathedraal).

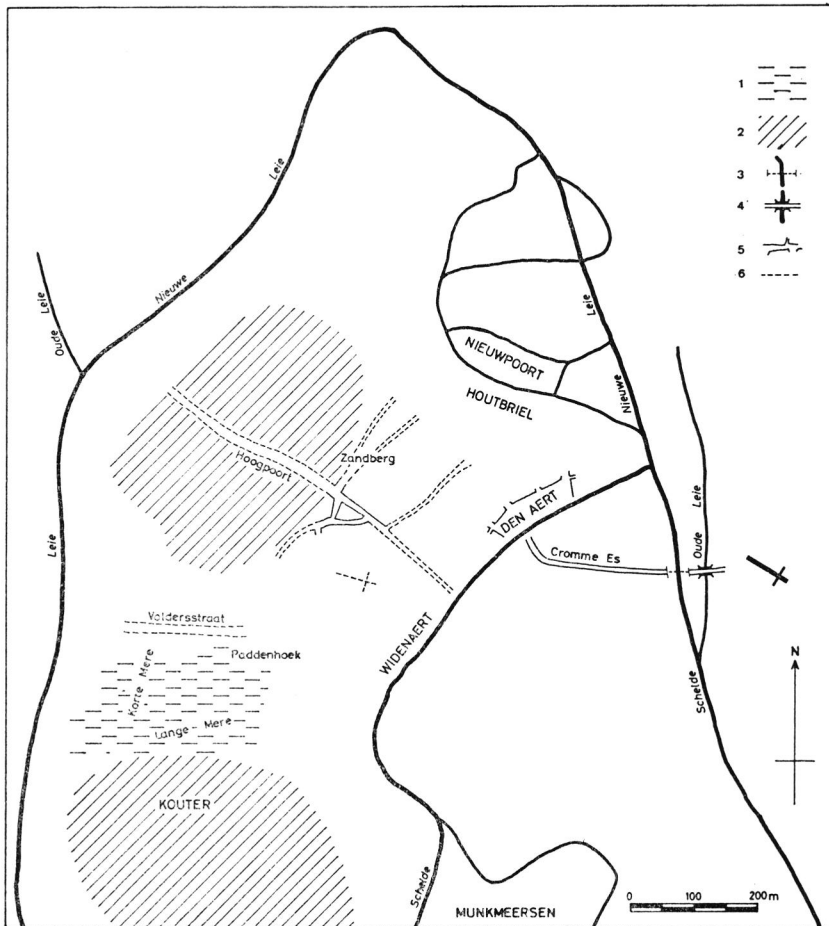

Fig. 3. - De Karolingische portus van Gent

1. Moerasland
2. Akkerland
3. Oversteekplaats
4. Brug
5. Vermoedelijk bestaande topografische aanduidingen: weg van het portus naar de St.-Baafsabdij (Cromme Es), driehoekige plaats bij de Zandberg (waarschijnlijke kern der nederzetting), aanlegplaatsen Aert, Widenmert).
6. Latere topografische aanduidingen: straten, St.-Janskerk.

van de abdij, waar Bavo volgens een latere traditie veertig dagen zou gevestigd hebben⁶⁰. Men zou dus kunnen veronderstellen dat de *vicus* in de nabijheid waarvan de abdijsknechten cement gingen halen voor de bouw van de *cella*, en van waaruit de honden kwamen die de werkonwillige knecht aanblaften, een nederzetting was die zich naast de abdij bevond. In die veronderstelling kan men echter onmogelijk verklaren waarom het lijk van de knecht per schip teruggevoerd werd naar het *castrum Gandavum*, d.w.z. naar de abdij. De *vicus* bevond zich dus op een grotere afstand van de abdij, dan men op het eerste gezicht zou denken en bovendien lag hij aan dezelfde rivier waaraan ook de abdij lag. Het lijkt bovendien niet uitgesloten dat de abdijsknechten, gezien zij per boot met het lijk terugvoeren naar de abdij, ook per boot cement waren gaan halen in of bij de *vicus* en dat zij de kar enkel gebruikten voor het vervoer van de cement van de *vicus* tot aan de rivier.

Alleen deze interpretaties maken het verhaal volkomen logisch en begrijpelijk. Opvallend is het tenslotte dat de auteur van de *Vita Bavonis* de naam van de *vicus* niet noemt. Dit kan moeilijk anders uitgelegd worden dan door de verklaring dat de auteur aannam dat de lezer wist over welke *vicus* het ging, m.a.w. dat het een *vicus* was op niet al te grote afstand van de abdij, ja zelfs dat dit voor de abdijsbewoners de *vicus* bij uitstek was in hun omgeving.

Nu hoger bewezen werd dat het *portus Ganda* uit het Martyrologium van Usuardus niet noodzakelijk in de onmiddellijke omgeving van de St.-Baafsabdij moet gelokaliseerd worden; daar anderzijds geen enkele tekst ten gunste van een dergelijke lokalisatie kan aangevoerd worden, doch integendeel uit de *Vita Bavonis* zelf het bewijs werd gehaald dat op enige afstand van de abdij in het tweede kwart van de 9e eeuw een als *vicus* aangeduide handelsplaats langs de Schelde was gelegen⁶¹, ligt het voor de hand deze *vicus* met het in het derde kwart van de 9e eeuw door Usuard vermelde *portus Ganda* te identificeren⁶² en het te lokaliseren op

(60) COENS, Anal. Boll. 63, pp. 230-231.

(61) Dat het woord *vicus* in de *Vita Bavonis* als „handelsplaats” of „kooplieden-nederzetting” moet vertaald en geïnterpreteerd worden, kan moeilijk betwijfeld worden: vgl. F. PETRI, Die Anfänge des mittelalterlichen Städtewesens in den Niederlanden und dem angrenzenden Frankreich, in: Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens (Vorträge und Forschungen 4), uitg. Th. MAYER, Lindau-Konstanz 1958, p. 253.

(62) Over de betekenis van *portus* als „aan een rivier gelegen kooplieden-nederzetting”: vgl. PETRI, Anfänge, p. 259, die doet opmerken dat *portus* merkkelijk later dan *vicus* in de zuidelijke Nederlanden voorkomt, hetgeen volgens onze bronnen (*Vita Bavonis*, 819-840: *vicus*; Martyrologium Usuardi, 865-875: *portus*) voor het geval Gent bevestigd wordt. Vgl. A.C.F. KOCH, Phasen in der Entstehung von Kaufmannsniederlassungen zwischen Maas und Nordsee in der Karolingerzeit, in: Landschaft und Geschichte, Festschrift F. PETRI, Bonn 1970, pp. 318-319. In een oorkonde van Karel de Kale voor de Gentse Sint-Pietersabdij uit 870 (GYSSELING-KOCH, Diplomata Belgica, nr. 52, p. 142) wordt de Sint-Pietersabdij verkeerdelijk „in vico Gandavo” gelokaliseerd. Het betreft echter een interpolatie van het einde van de 10e eeuw: vgl. M. PROU, Examen d'un diplôme de Charles le Chauve pour Saint-Pierre de Gand, in: Bull. Comm. Royale d'Histoire 84, 1920, pp. 45-48; G. TESSIER, Recueil des actes de Charles II le Chauve, II, Parijs 1952, nr. 337, pp. 244-248.

de zandrug langs de linkeroever van de Schelde, een paar honderd meter vóór haar samenvloeiing met de Leie waar wij met Gysseling het bestaan van een bevolkingsconcentratie in de 7e eeuw, op grond van een interpretatie van de *Vita Amandi*, hebben aanvaard⁶³. In het tweede kwart van de 9e eeuw was deze nederzetting, tenminste gedeeltelijk, tot een *vicus* of *portus* met handelskarakter uitgegroeid en als zodanig bestond zij nog in het derde kwart van de 9e eeuw. Tussen deze handelsnederzetting en de St.-Baafsabdij, van elkaar over land gescheiden door de lage gronden ten noorden van de samenvloeiing van Leie en Schelde evenals door de Leie zelf, doch met elkaar en op korte afstand door de loop van de Schelde verbonden⁶⁴, bestonden kontakten die wij reeds ontmoetten in de *Vita Amandi* en in de *Vita Bavonis*⁶⁵.

Gezien het grote belang van de St.-Baafsabdij in de 9e eeuw, komt het er thans op aan die verhoudingen tussen het *portus* bij de latere St.-Janskerk en de St.-Baafsabdij nader te onderzoeken⁶⁶.

Behalve het hoger behandelde gegeven uit de *Vita Bavonis* en uit het *Martyrologium Usuardi*⁶⁷ zijn er hiervoor geen gelijktijdige teksten, zodat wij aangewezen zijn op de gegevens uit de 10e - 11e eeuw waaruit nog iets aangaande de 9e eeuwse betrekkingen tussen abdij en *portus* zou kunnen afgeleid worden.

Meer dan eens is er in vroegere studies⁶⁸ op gewezen dat de oudste stadskerk, de in 941 gewijde⁶⁹ en alleszins vóór 964 bestaande⁷⁰ St.-Jans-

(63) Zie hoger, p. 14-15 en het in n. 45 gebruikte topografische argument, dat ook m.b.t. de lokalisering van het *portus* zijn geldigheid behoudt.

(64) Ook over land bestond er verbinding: vgl. GYSSELING, Gent's vroegste geschiedenis, p. 28. Deze verbinding kruiste echter tweemaal de Schelde, zodat men voor warentransport waarschijnlijk de voorkeur gaf aan de waterweg van *portus* naar abdij of omgekeerd. Ook dit gegeven draagt wezenlijk bij tot onze interpretatie van het hoger geanalyseerde mirakelverhaal uit de *Vita Bavonis*.

(65) Zie hoger, p. 14.

(66) Vanzelfsprekend in de tijd vóór de vernieling van de abdij door de Noormannen, d.i. vóór 879; daarover verder p. 23.

(67) Ons hoger, p. 17 gemaakt voorbehoud indachtig nopens de geringe vertrouwdeheid van Usuard met de lokale Gentse toestanden, mag thans een interpretatie van de betrokken passage uit zijn *Martyrologium* (*in portu Ganda festum sancti Bavonis confessoris*), als zou het feest van de hl. Bavo ook in het *portus* gevierd geworden zijn, niet als bewijs voor de tussen abdij en *portus* bestaande betrekkingen aangevoerd worden.

(68) Ph. GRIERSON, The early abbots of St. Bavo's of Ghent, in: *Revue Bénédictine* 49, 1937, p. 58 n. 3; L. VOET, De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030), Brussel 1949, p. 52.

(69) Oorkonde van bisschop Transmar van Noyon-Doornik van 941, ed. H. PIRENNE, Note sur un manuscrit de l'abbaye de Saint-Pierre de Gand, in: *Bull. Comm. Royale d'Histoire* 64, 1895, pp. 125-126: „*capellam insuper que in eodem portu constructa nuper populo fuerat... dedicavi XVII kl. maii in honore sancti Iohannis Baptiste et sanctorum confessorum Vedasti, Bavonis... ut perpetua libertate ad Blandinium respiceret...*”; Betreffende datering en kritiek: A.C.F. KOCH, Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, 's-Gravenhage 1970, nr. 31, p. 53, waar deze oorkonde op „waarschijnlijk 941, nov. 28 - dec. 24” gedateerd wordt. Vgl. ook het zgn. *Preceptum Transmari* van 947, ed. A. FAYEN, *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, Gent 1906, nr. 62, pp. 54-58, thans door KOCH, Oorkondenboek, nr. 33, pp. 56-57, op „948 maart 11” gedateerd. De chronologie

kerk (tegenwoordige St.-Baafskathedraal), niet alleen toegewijd aan de hl. Johannes de Doper en aan de hl. Vedastus, doch eveneens, hoewel in derde orde, aan de hl. Bavo ⁷¹. De toewijding aan de hl. Bavo heeft een meer dan gewone betekenis, wanneer men bedenkt dat de St.-Janskerk een dochterkerk was van de St.-Pietersabdij ⁷², die precies vanaf het midden van de 10e eeuw in een hevige rivaliteitstvist met de St.-Baafsabdij verwickeld was ⁷³. Het is dan ook weinig waarschijnlijk dat de St.-Pietersabdij bij de oprichting van St.-Jans uit eigen beweging de hl. Bavo aan het patrocinium zou toegevoegd hebben. Sommige historici hebben dit probleem dan ook proberen op te lossen door de veronderstelling dat de relikwieën van de hl. Bavo, bij hun terugkeer te Gent tussen 911-918 en 937, tijdelijk in de St.-Janskerk werden ondergebracht ⁷⁴, omdat de St.-Baafsabdij, sinds haar vernieling door de Noormannen, toen nog niet wederopgebouwd was ⁷⁵. Afgezien van de vraag of op dat tijdstip de St.-Janskerk reeds bestond ⁷⁶ is deze verklaring nu overtuigend weerlegd door het onderzoek van Van Werveke en Verhulst, die bewezen dat de relikwieën van de hl. Bavo in de kapel van het *novum castellum* op de linker Leieoever na hun terugkeer te Gent tijdelijk werden gedeponeerd ⁷⁷.

De opneming van de hl. Bavo in het patrocinium van St.-Jans moet dus een voor de St.-Pietersabdij onoverkomelijke oorzaak hebben gehad. Nu we tot de overtuiging zijn gekomen dat het *portus* bij St.-Jans reeds in de 9e eeuw bestond en we anderzijds het grote belang kennen van de St.-Baafsabdij vóór de Noormannenval, ligt het voor de hand te veronderstellen dat de opname omstreeks het midden van de 10e eeuw, van de hl. Bavo in het patrocinium van de nieuwe St.-Janskerk aan oudere, meer bepaald 9e eeuwse religieuze en kerkelijke banden tussen het *portus* en de hl. Bavo en dus tussen *portus* en St.-Baafsabdij herinnert. Deze veronderstelling werpt dan meteen de vraag op, gezien de St.-Janskerk waarschijnlijk pas

van de hervorming van de Sint-Pietersabdij in de veertiger jaren van de 10e eeuw dient, in het licht van de door KOCH voorgestelde dateringen, aan een nieuw onderzoek te worden onderworpen.

(70) GYSSELING-KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 60, p. 156: „*In ipso quoque portu omnes mansioniles, cum ecclesia in eo sita*” (Oorkonde van koning Lotharius voor de Sint-Pietersabdij, 22 Februari 964).

(71) Zie n. 69. I.v.m. het patrocinium van de hl. Johannes dient aangestipt dat de Sint-Pietersabdij in de veertiger jaren van de 10e eeuw „*Johannis-monasterium*” werd genoemd; vgl. VERHULST, *Hand. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent* 7, pp. 39-40. Wellicht daarom werd de dochterkerk van de abdij in het *portus* aan de hl. Johannes toegewijd.

(72) Vgl. n. 69.

(73) Over deze strijd: O. HOLDER-EGGER, *Zu den Heiligengeschichten des Genter Sint-Bavoklosters*, in: *Historische Aufsätze dem Andenken an G. WAITZ gewidmet*. Hannover 1883, pp. 622-665; VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent* 7, pp. 3-4, 24 vlgg.; COENS, *Anal. Boll.* 86, pp. 40 vlgg.; VLEESCHOUWERS, *Dict. d'hist. et de géogr. eccl.*, fasc. 97, Kol. 510-512.

(74) GRIERSON, *Revue Bénédictine* 49, p. 58; BLOCKMANS, *Stadspatriciaat*, p. 109, n. 1.

(75) VERHULST, *Sint-Baafsabdij*, pp. 58 vlgg.

(76) In de hoger n. 69 geciteerde oorkonde van 941 wordt gezegd dat de St.-Janskerk pas kort voordien gebouwd was („*constructa nuper*”).

(77) VAN WERVEKE-VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent* 14, pp. 8-10.

kort vóór het midden van de 10e eeuw werd opgericht, waar de bewoners van het *portus* in de 9e eeuw ter kerke gingen. Hiervoor kwamen enkel de St.-Baafsabdij en de St.-Pietersabdij in aanmerking⁷⁸. Gezien de St.-Baafsabdij in de 9e eeuw veel belangrijker was dan St.-Pieters en gezien de afstand van het *portus* tot St.-Pieters het dubbele bedraagt van de afstand tot St.-Baafs, ligt het voor de hand te veronderstellen dat het religieuze en kerkelijke leven van de *portus*-bewoners op de St.-Baafsabdij was afgestemd. Voor deze veronderstelling bezitten we één rechtstreeks argument uit een geschreven bron : het bekende verhaal uit de *Miracula Bavonis* van een geruïneerd handelaar (*quidam negotiatorum*) die gaat bidden in de abdijkerk van St.-Baafs en er een gouden kelk steelt die na een voornaam kerkelijk feest (*praecipuae festivitatis ... peracta missarum sollempnia*) op het altaar was vergeten⁷⁹. Zoals Van Werveke het door de interpretatie van de wending *quidam negotiatorum* waarschijnlijk maakte, woonde deze handelaar wellicht in het *portus*⁸⁰. Doch zelfs als het een vreemde handelaar betrof, blijft het feit belangrijk dat hij uit het *portus*, waar hij ongetwijfeld zaken had gedaan, naar de St.-Baafsabdij kwam om te bidden.

Hoewel de auteur van de *Miracula Bavonis* deze episode vóór de Noormanneninval van 851 in zijn chronologisch goed gestructureerd verhaal inlapt, moet men zich toch afvragen of ze geen betrekking heeft op het tijdstip waarop de *Miracula* geschreven werden, nl. de tweede helft van de 10e eeuw. Men zou van mening kunnen zijn dat de tijdsafstand tussen de eerste helft van de 9e eeuw en de tweede helft van de 10e eeuw te groot is om de verhaalde feiten op de 9e eeuw te betrekken, vooral wanneer men een onderbreking in de mondelinge overlevering van St.-Baafs tussen beide tijdstippen voor waarschijnlijk houdt⁸¹. Hiertegen kan echter ingebracht worden dat de auteur van de *Miracula* over een aantal feiten uit de 9e-eeuwse geschiedenis van St.-Baafs bijzonder nauwkeurig is ingelicht⁸², zodat het geenszins uitgesloten is dat ook voor het verhaal van de *negotiator* de auteur over een betrouwbare overlevering uit de 9e eeuw beschikte⁸³. Anderzijds kan met recht de vraag gesteld worden, indien men het verhaal toch op de tweede helft van de 10e eeuw wil betrekken, waarom de *negotiator*, die ongetwijfeld in het *portus* verbleef, in de St.-Baafsabdij ging bidden, eerder dan in de toen reeds bestaande St.-Janskerk.

De hypothese dat in de 9e eeuw de abdijkerk van St.-Baafs als bidplaats voor de bewoners van het *portus* bij de Zandberg fungeerde, heeft belangrijke konsekwenties voor de opvattingen over de verdeling tussen de St.-Baafs- en de St.-Pietersabdij van hun respectievelijke kerkelijke en domaniale rechtsgebieden op het grondgebied van de latere stad Gent.

(78) G. DE CLERCQ, De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis, in : Nederlandsche Historiebladen 2, 1939, pp. 117-135.

(79) *Miracula Bavonis*, ed. O. HOLDER-EGGER, MGH, SS. 15, Hannover 1888, p. 592. Over dit verhaal : VAN WERVEKE, Kritische Studiën, pp. 45-46 ; BLOCKMANS, Stadspatriciaat, pp. 149-150.

(80) VAN WERVEKE, Kritische Studiën, p. 46.

(81) VAN WERVEKE, Kritische Studiën, p. 46 n. 1.

(82) VERHULST, Sint-Baafsabdij, pp. 35 vlgg.; Dez., Frühmittelalterliche Studiën 5, p. 218.

(83) Prof. VAN WERVEKE verklaarde ons dat hij sedert jaren zijn hoger n. 81 geciteerde mening verlaten heeft en onze opvatting bijtreedt.

Sedert de herinrichting van beide Gentse abdijen omstreeks het midden van de 10e eeuw vormt de binnenste loop van de Leie te Gent (de zgn. Nieuwe Leie) de grens zowel van hun patronaatsgebied als van hun grondbezit : de linkeroever van de Leie behoorde in kerkelijk en domaniaal opzicht tot St.-Baafs, de rechteroever, d.w.z. het gebied binnen de bocht van de Leie, tot St.-Pieters⁸⁴. Deze opvallende verdeling heeft steeds de aandacht van de historici opgewekt. Men heeft er het gevolg in gezien van een opzettelijke bewuste verdeling van een gemeenschappelijk domein van beide abdijen, waarvan men geloofde dat ze tot in de tijd van Karel de Grote gemeenschappelijke abten gehad hadden. De scheiding van hun domein te Gent met de Leie als grens zou in het begin van de 9e eeuw plaats hebben gevonden en deze grens zou bij de verdeling van het gebied in parochies, die men rond hetzelfde tijdstip dateerde, in acht genomen zijn⁸⁵. Sedert wij hebben bewezen dat beide abdijen van bij hun stichting onafhankelijk van elkaar zijn geweest en een eigen afzonderlijk domeinbezit hebben gehad⁸⁶, moet deze verklaring verworpen worden. Een nieuwe bevredigende verklaring voor het bijzondere, ogenschijnlijk systematische karakter van deze grens, hadden wij echter evenmin gevonden⁸⁷.

Door de hoger verworpen nieuwe inzichten betreffende de rol van de St.-Baafsabdij t.o.v. het *portus* in de 9e eeuw, minstens op kerkelijk gebied, is thans echter wellicht een oplossing voor dit probleem mogelijk. Hiertoe gaan we uit van het feit dat het vroegste bewijs voor het bestaan van een verdeling tussen de kerkelijke en domaniale rechtsgebieden van beide Gentse abdijen die de Leie als grens heeft, slechts uit het midden van de 10e eeuw dateert⁸⁸, precies uit de tijd toen nagenoeg gelijktijdig beide abdijen, na de troebele Noormannentijd, opnieuw ingericht en hun kerkelijk en bezitsressort duidelijk bepaald werden⁸⁹. We stellen ons m.a.w.

(84) VAN WERVEKE, Kritische Studiën, pp. 32-40 ; L. VOET, Over de stichting en de vroegste geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent, in : Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. te Gent 1, 1944 ; pp. 98 vlgg. ; VERHULST, Sint-Baafsabdij, p. 121 n. 8-9, 126 n. 29, 181-182. Vgl. verder n. 144.

(85) VAN WERVEKE, Kritische Studiën, p. 91 ; DE CLERCQ, Nederlandsche Historiebladen 2, pp. 122-123 ; VOET, Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent 1, pp. 98 vlgg.

(86) VERHULST, Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent 7, pp. 47-51 ; Dez., Frühmittelalterliche Studiën 5, pp. 217-218.

(87) VERHULST, Sint-Baafsabdij, p. 126 n. 29 en pp. 181-183.

(88) Oorkonde van Graaf Arnulf voor de Sint-Pietersabdij van 8 Juli 941 (thans door KOCH, Oorkondenboek, nr. 35, pp. 59-60, op 8 juli 949 gedateerd), ed. GYSSELING-KOCH, Diplomata Belgica, nr. 53, p. 145 : „*id est censum quod accipitur de mansionibus que site sunt in portu Gandavo a flumine Scalda usque ad decursum fluminis Legie*” : Oorkonde van Koning Lotharius voor de Sint-Baafsabdij van 5 Mei 966, ed. GYSSELING-KOCH, Diplomata Belgica, nr. 135, p. 229 : „*Omnes mansiones ultra Legiam de portu Gandavo*”.

I.v.m. deze teksten zie verder p. 35, n. 145 en anderzijds de hoger n. 84 en 85 geciteerde studies. Vgl. ook de hoger n. 69 geciteerde oorkonde van bisschop Transmar voor de Sint-Pietersabdij (941).

(89) Betr. deze hervorming : VERHULST, Sint-Baafsabdij, pp. 58 vlgg. en de daar geciteerde oudere studies. Sedertdien moet ook met de door KOCH, Oorkondenboek, nrs. 30, 31, 33, 35 voorgestelde nieuwe dateringen rekening gehouden worden. Een nieuwe overzichtelijke behandeling van de hervorming is dan ook gewenst.

de vraag of deze territoriale verdeling niet ter gelegenheid van de hervormingen in beide abdijen omstreeks het midden van de 10e eeuw voor het eerst aldus werd vastgelegd. De gelijktijdigheid en het parallelisme in de herinrichting van beide abdijen op dat ogenblik⁹⁰ maakt een dergelijke veronderstelling reeds waarschijnlijk. Anderzijds is tot nu toe te weinig aandacht besteed aan het feit dat de oprichting van de St.-Janskerk, zowel chronologisch als anderszins nauw samenhangt met de abdiyhervorming⁹¹. Tot nu toe werd de oprichting van deze kerk in de eerste plaats gezien als het natuurlijke gevolg van de ontwikkeling en uitbreiding van een meer westwaarts, aan de Leie gelegen *portus* tijdens de eerste helft van de 10e eeuw⁹². Nu wij tot de overtuiging zijn gekomen dat reeds in de 9e eeuw, in de onmiddellijke omgeving van de latere St.-Janskerk er een *portus* bestond dat in kerkelijk opzicht op de St.-Baafsabdij was georiënteerd, lijkt de vroegere voorstelling, waarvan Van Werveke reeds in 1954 de zwakheid aantoonde⁹³, minder vanzelfsprekend. Men mag inderdaad niet uit het oog verliezen dat de St.-Baafsabdij als kerkelijk centrum sedert 879 had opgehouden te bestaan, maar dat anderzijds de St.-Pietersabdij, na een korte onderbreking van 879 tot omstreeks 892, haar bestaan had kunnen voortzetten. Tijdens de eerste helft van de 10e eeuw was de St.-Pietersabdij zelfs de enige kerkelijke instelling te Gent⁹⁴. Ze heeft hieruit, bij de wederinrichting van de Gentse abdijen door graaf Arnulf de Grote, bisschop Transmar van Noyon-Doornik en Gerard van Brogne in de jaren 940-950, een zodanig voordeel weten te halen, dat zij voor lange tijd in alle opzichten — geestelijk en materieel — de overhand heeft gehad op de minder begunstigde St.-Baafsabdij⁹⁵.

Het is daarom goed denkbaar dat de St.-Pietersabdij van de uitschakeling van de St.-Baafsabdij tijdens de eerste decennia van de 10e eeuw heeft gebruik gemaakt om vlak naast het *portus* een afhankelijke kapel op te richten en dat zij van haar bevoorrechte behandeling bij de hervorming van beide Gentse abdijen in de jaren 940-950 heeft gebruik gemaakt om deze feitelijke toestand door de overheid te doen erkennen, door enerzijds de St.-Janskerk door bisschop Transmar te laten wijden en door anderzijds haar parochiale macht binnen de Leiebocht tegenover die van de St.-Baafsabdij in een grafelijke oorkonde te laten vastleggen⁹⁶. De St.-Baafsabdij heeft zich blijkbaar noodgedwongen bij deze gang van zaken moeten neer-

(90) Zie n. 89.

(91) Zij werd in 941 door Transmar, bisschop van Noyon-Doornik, gewijd (vgl. hoger n. 69). Transmar speelde een belangrijke rol in de hervorming van beide Gentse abdijen en de hervorming van Sint-Pieters had precies in 941 plaats: vgl. de hoger n. 89 geciteerde werken.

(92) VAN WERVEKE, Gand, pp. 18-19; DHONDT-DE KEYSER, Gent, p. 17.

(93) Zie hoger, p. 6.

(94) VERHULST, Sint-Baafsabdij, pp. 42 en 58.

(95) VERHULST, a.w., pp. 60-65.

(96) Zie hoger, p. 23-24. Vgl. de hoger n. 69 geciteerde oorkonde van bisschop Transmar en de hoger n. 88 geciteerde oorkonde van graaf Arnulf („*decimam quam pro remedio animarum suarum Deo exsolvere debent in ipso commanentes portu*”). Vgl. ook de oorkonde van koning Lotharius voor de Sint-Pietersabdij van 22 februari 964, ed. GYSSELING-KOCH, *Diplomata belgica*, nr. 60, p. 156: „*in ipso quoque portu omnes mansioniles, cum ecclesia in eo sita*”.

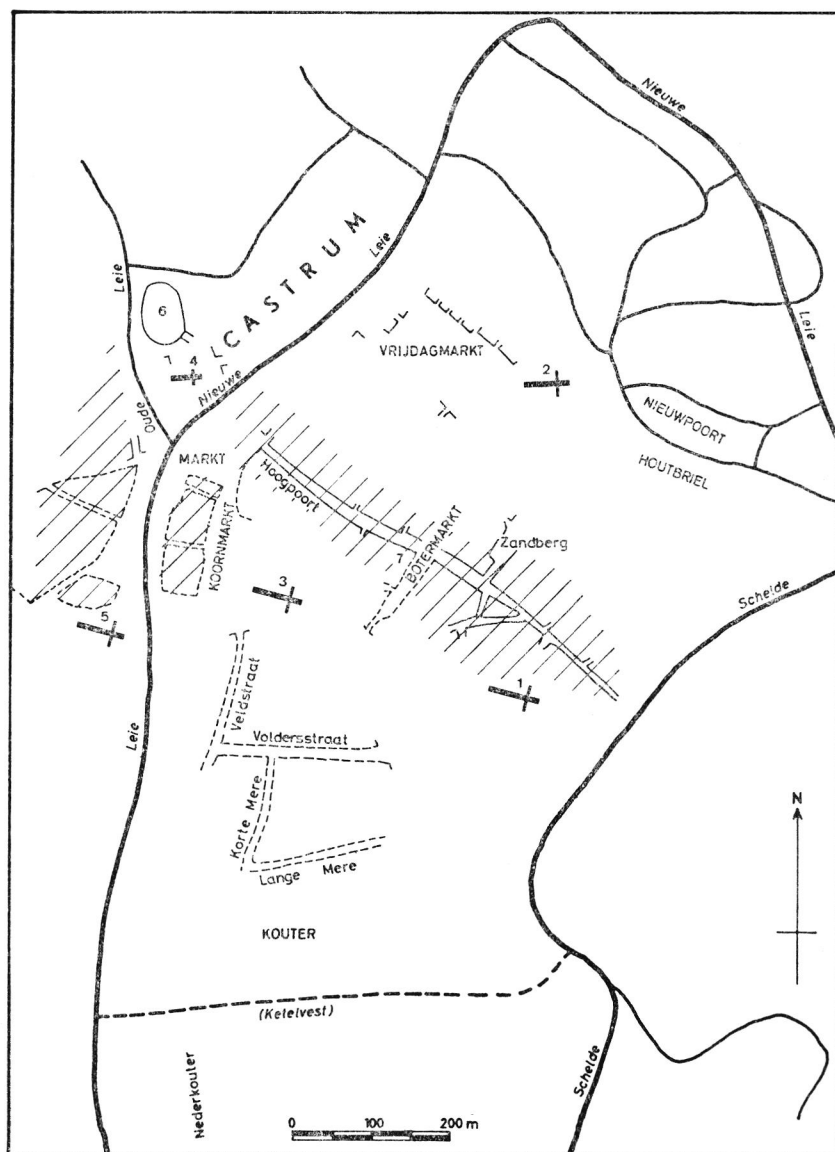

Fig. 4. - *Portus* en *Castrum* in de 10e-11e eeuwen

1. St.-Janskerk
2. St.-Jacobskerk
3. St.-Niklaaskerk
4. St.-Veerlekerk
5. St.-Michielkerk
6. Gravensteen

De arcering duidt het 10e-eeuwse *portus* aan.

leggen en dit kan één van de oorzaken geweest zijn van de scherpe rivaliteit die vanaf dat ogenblik tussen beide Gentse abdijen ontstond⁹⁷.

Tegen een dergelijke voorstelling kan één bezwaar aangevoerd worden : de verklaring nl. van graaf Arnulf dat zijn schenking van een aantal goederen en rechten aan de St.-Pietersabdij o.m. „*censum quod accipitur de mansionibus que site sunt in portu Gandavo a flumine Scalda usque ad decursum fluminis Legie et decimam quam ... exsolvere debent in ipso commanentes portu ; nulum quoque quod a pretereuntibus exigitur...*”, in feite slechts een restitutie („*reddidi*”) was⁹⁸.

Dit zou betekenen, aldus de interpretatie Van Werveke⁹⁹, dat de grond van het *portus* binnen de Leiebocht en het daar geheven tiend, reeds in de 9e eeuw aan de St.-Pietersabdij zouden toebehoord hebben. Deze interpretatie van een grafelijke oorkonde brengt de stelling die wij tot nu toe i.v.m. het *portus* van de 9e eeuw en zijn verhouding tot de St.-Baafsabdij ontwikkeld hebben, grotendeels in het gedrang. De weerlegging ervan is echter geen onmogelijke opgave.

Over het Gentse domein van de St.-Pietersabdij in de 9e eeuw zijn wij toevallig goed ingelicht, dank zij een beschrijving (*descriptio*) ervan uit de jaren \pm 820-840 of \pm 820-879, waaraan Ganshof een uitvoerige en nauwkeurige studie heeft gewijd¹⁰⁰. Uit deze studie blijkt dat de meest noordelijke grens van het St.-Pietersdomein tussen Leie en Schelde te Gent in de 9e eeuw samenviel met het lage moerassige gebied aan de noordrand van de „Kouter”, dat de naam „Lange Mere” draagt¹⁰¹. Anderzijds is de Voldersstraat, ten noorden van de Lange Mere, nog in de 11e eeuw de zuidelijke grens van het *portus*¹⁰². Het is dus bijna zeker dat het *portus* in de 9e eeuw niet tot het domein van de St.-Pietersabdij behoorde¹⁰³. Zoals Gysseling met toponymische en topografische argumenten heeft aangetoond vormde de nederzetting, waarvan wij geloven dat zij in de 9e eeuw tot *portus* evolueerde, voordien een zelfstandige agrarische eenheid, niet ingeschakeld in een groter domaniaal geheel¹⁰⁴, waarvan ook elders in de Gentse omgeving tijdens de vroege Middeleeuwen verschillende voor-

(97) Zie hoger n. 73.

(98) GYSSELING-KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 53, p. 145.

(99) VAN WERVEKE, *Kritische Studiën*, p. 33.

(100) Ed. GYSSELING-KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, IV (3), p. 128 ; F.L. GANSHOF, *Le domaine gantois de l'abbaye de Saint-Pierre-au-Mont-Blandin à l'époque carolingienne*, in : *Revue belge de philologie et d'histoire* 26, 1948, pp. 1021-1041.

(101) GANSHOF, *Belg. Ts. Fil. en Gesch.* 26, p. 1028. Vgl. kaart, fig. 3, p. 19.

(102) VAN WERVEKE, *Gand*, p. 20. Pas omstreeks 1150 waarschijnlijk hebben patriciërshuizen de nederige woningen van de volders in de Voldersstraat verdrongen, want in 1213 verschijnt voor de eerste maal de patriciërnaam *Uter Volrestrate* (BLOCKMANS, *Stadspatriciaat*, pp. 93 en 245), terwijl het bekend is dat familienamen tijdens de tweede helft van de 12e eeuw ontstonden.

(103) Reeds GANSHOF, art. cit., p. 1026 vestigde er de aandacht op dat de gegevens van de 9e eeuwse *descriptio* niet overeenstemmen met de structuur van het Gentse bezit van Sint-Pieters, zoals de oorkonde van graaf Arnulf van 941-949 het doet kennen.

(104) GYSSELING, *Gent's vroegste geschiedenis*, pp. 18 vlgg.

beelden aan te wijzen zijn ¹⁰⁵. Deze langs negatieve weg verkregen adstructie voor de voronderstelling dat de *portus-bodem* in de 9e eeuw geen deel uitmaakte van het St.-Pietersdomein tussen Leie en Schelde, volstaat niet om de interpretatie van de zgn. restitutie door graaf Arnulf van de cijns en het tiend van de *portus-bodem* aan St.-Pieters, als grafelijk gebied binnen de Leiebocht te weerleggen.

Een nauwkeuriger tekstinterpretatie van de oorkonde van Arnulf toont echter aan dat deze algemene draagwijdte van het diploma, wat de oorsprong van de erin opgesomde goederen betreft, moet beperkt en genuanceerd worden. In de eerste plaats moet opgemerkt worden dat de woorden *reddere en restituere* in de *narratio* in zeer algemene zin gebruikt worden, en ten dele ontleend zijn aan de weinig betrouwbare *Ratio Foundationis* ¹⁰⁶ waarmede het *Liber Traditionum* van St.-Pieters aanvangt ¹⁰⁷. Hetgeen echter vooral opvalt is dat in de *dispositio* bij alle elementen van de schenking een dispositief werkwoord herhaald wordt: voor de rechten van St.-Pieters op de cijns, het tiend en de tol in het *portus* is dit werkwoord echter niet *reddidi*, doch *concessi* ¹⁰⁸. Eindelijk betekent de eigenaardige wending „*censum quod accipitur*”, niet noodzakelijk, zoals Van Werveke terecht opmerkte dat de St.-Pietersabdij deze cijns reeds vroeger geheven had ¹⁰⁹.

Tenslotte lijkt het ons van belang te herinneren aan het feit dat de St.-Pietersabdij, i.v.m. de goederenschenking van Arnulf de Grote, niet gearzeld heeft, in het *Liber Traditionum* dat zij als bewijsstuk met het oog op deze goederenrestitutie heeft aangelegd, rechtstitels op te nemen van goederen die in de 9e eeuw aan de St.-Baafsabdij hadden toebehoord om deze, mits bepaalde handige tekstwijzigingen, als vroeger bezit van St.-Pieters te doen doorgaan ¹¹⁰. Hoewel wij, door te herinneren aan dit aspect

(105) Vgl. A. VERHULST, *Histoire du paysage rural en Flandre*, Brussel 1966, pp. 120 vlgg, 129 vlgg.

(106) Daarover VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk.* Gent 7, pp. 36 vlgg.

(107) GYSSELING-KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 53, p. 145: „*Permissu tandem regis Ludoguici atque cum episcopo Transmaro... consilio habito, reddens restitui loco sancto partim ex his redditibus terre quos beatissimus Amandus impetrauit a regibus... partimque ex his que fideles... largiti sunt tempora. Et si non omnia saltem reddidi aliqua que predecessorum meorum tempore inde sunt abstracta, queque estimavi sufficere monachis... id est censum quod accipitur... et decimam..., naulum quoque... concessi; floralia prati... illorum cedo potestati; molendinum... capellam... ceteraque omnia que in carta abbatis Einhardi scripta habentur, reddidi... In pago denique Flandrensi... pastoralia... terram ad alendas oves... medietatem fisci mei... ut habeant, teneant atque possideant, totis viribus concupisco. In pago etiam Hainau... reddo. In pago etiam Quasa... reddidi...*”.

(108) Vgl. n. 107: „*queque estimavi sufficere monachis ob amorem Xristi ibidem morantibus, id est censum quod accipitur de mansionibus que site sunt in portu Gandavo a flumine Scalda usque ad decursum fluminis Legie et decimam quam... exsolvere debent in ipso commanentes portu, naulum quoque quod a pretereuntibus exigitur, supradicti monasterii reliquiis CONCESSI...*”. Vergelijk ook verder p. 29, n. 111.

(109) VAN WERVEKE, *Kritische Studiën*, p. 33. Dezelfde opmerking zou t.a.v. de gelijkaardige wending „*naulum quod exigitur*” gemaakt kunnen worden.

(110) A. VERHULST, *Kritisch onderzoek over enkele aantekeningen uit het Liber Traditionum der Sint-Pietersabdij te Gent*, in verband met het oudste grond-

van het optreden van St.-Pieters, niet willen suggereren dat de *portus*-bodem in de 9e eeuw eigendom zou geweest zijn van St.-Baafs, houdt deze vaststelling toch op haar beurt de waarschuwing in dat de goederenschenking van Arnulf aan St.-Pieters niet zonder meer, noch wellicht in haar geheel als een eenvoudige restitutie van vroeger 9e-eeuws abdijbezit mag aangezien worden. In het bijzonder geldt dit voor die goederen waarvan niet met teksten bewezen kan worden dat zij reeds in de 9e eeuw eigendom waren van St.-Pieters. Welnu, de enige goederen in het diploma van Arnulf waarvoor zulks niet kan bewezen worden — afgezien van diegene die Arnulf uit zijn eigen bezit voor het eerst aan St.-Pieters heeft geschonken — houden precies verband met het *portus*, nl. de *census de mansionibus*, de *decima* en het *naulum* ¹¹¹.

De waarschijnlijkheid dat de St.-Pietersabdij vóór de schenking van Graaf Arnulf de Grote en meer bepaald in de 9e eeuw geen kerkelijke of eigendomsrechten bezat in het *portus*, mag na onze bewijsvoering wel zeer groot geacht worden. Dit betekent anderzijds weer niet dat hiermede het probleem van de rechtstoestand van het *portus* tijdens de 9e eeuw op positieve wijze zou opgelost zijn; teksten hierover ontbreken geheel. Zo is het niet uitgesloten dat de rechtsmacht in het *portus* in de 9e eeuw toebehoorde aan de koning en aan zijn vertegenwoordiger, de gouvgraaaf. De rechten waarover graaf Arnulf vóór de schenking aan St.-Pieters in het *portus* ongetwijfeld beschikte (o.m. t.a.v. het *naulum*) hoeven immers niet noodzakelijk uit zijn functie van lekeabt van Sint-Pieters afgeleid te worden ¹¹². De rechtsmacht in het *portus* heeft hij overigens ook later voor zichzelf behouden ¹¹³. Het lijkt ons derhalve weinig waarschijnlijk dat de immuniteit van één van beide abdijen zich over het *portus* in de 9e eeuw zou hebben uitgestrekt ¹¹⁴. Uit deze rechtstoestand van het *portus*

bezit der Sint-Baafsabdij te Gent, in: Bull. Com. Royale d'Histoire 119, 1954, pp. 143-181.

(111) GYSSELING-KOCH, *Diplomata Belgica*, p. 145 (vgl. hoger n. 107): — „*floralia prati que adjacent ipsi portui (cedo)*”: vermeld in de *descriptio* van de 9e eeuw; vgl. GANSHOF, Belg. Ts. Fil. en Gesch. 26, pp. 1028-1029.

— „*molendinum ... in ... Absna (reddidi)*”: bezit te Afsnee reeds geattesteerd in de 8e eeuw: GYSSELING-KOCH, *Dipl. belg.*, p. 130 (met vermelding van *farinaries* onder de afhankelijkheden).

— „*capellam ... in villa Meron (reddidi)*”: schenking uit de tijd van Einhard: GYSSELING-KOCH, a.w. p. 129.

— „*vineam ... ceteraque omnia que in carta abbatis Einhardi scripta habentur (reddidi)*”: oorkonde van Einhard: GYSSELING-KOCH, a.w., p. 127.

— „*In pago denique Flandrensi ... etc. (ut habeant ... concupisco)*”: schenkingen van Arnulf uit eigen bezit.

— „*In pago etiam Hainau ... Dulciaca (reddo)*”: *descriptio* van de 9e eeuw: GYSSELING-KOCH, a.w., p. 129.

— „*In pago Quasa ... Temsica (reddidi)*”: schenking van Karel de Kale, 870: GYSSELING-KOCH, a.w., nr. 52, p. 142 (vgl. hoger n. 62).

(112) Betr. het lekeabbatuaat van Arnulf in de St.-Pieters- en de St.-Baafsabdij: VERHULST, St.-Baafsabdij, pp. 58 vlgg, inz. p. 62. Over de lekeabten van de late 9e eeuw: zie verder p. 33, n. 132.

(113) BLOCKMANS, Stadspariciaat, pp. 103 vlgg.

(114) Betr. het algemene probleem van de verhouding van kerkelijke immuniteiten en domeinen tot koopliedennederzettingen: PETRI, Anfänge, pp. 267 vlgg. De rol van de kerk, inz. van de grote abdijen, t.a.v. het ontstaan van de stad wordt door

volgt ook niet noodzakelijk dat de graaf in de 9e eeuw de eigenaar van de gehele *portus*-bodem zou geweest zijn. Het feit dat de graaf vóór de schenking aan St.-Pieters zelf de „*census de mansionibus*” hief, kan ook anders verklaard worden. Het is goed mogelijk dat, gebruik makend van de verwarring en ontredde die de Noormanneninval van 879 ongetwijfeld ook in het *portus* heeft veroorzaakt, één van de voorgangers van graaf Arnulf zich de *portus*-bodem, voordien aan diverse eigenaars toebehorend, ineens en geheel heeft toegeëigend en te eigen bate de cijzen is gaan heffen die vóórdien door de gevluchte eigenaars waren geïnd.

Alleen wat het tiend in het *portus* betreft komt het ons, in het licht van onze bewijsvoering betreffende de evolutie van de kerkelijke verhoudingen te Gent van de 9e naar de 10e eeuw, niet onmogelijk voor dat dit recht in de 9e eeuw aan de St.-Baafsabdij zou hebben toebehoord ¹¹⁵.

Uit de bronnen van de 10e-11e eeuw kunnen meer betrouwbare gegevens gehaald worden over de economische betrekkingen tussen de St.-Baafsabdij en het *portus* in de 9e eeuw. Reeds Blockmans heeft overtuigend bewezen dat van de 10e tot de 12e eeuw in het *portus* binnen de Leiebocht een belangrijke jaarmarkt werd gehouden ter gelegenheid van het feest van de hl. Bavo (1 oktober). De eerste geschreven bewijzen voor het bestaan van deze „Bamisfoor”, die talrijke vreemde handelaars naar het *portus* lokte, dagtekenen van kort na het jaar 1000 ¹¹⁶. Rekening houdend met de inzichten waartoe wij thans gekomen zijn i.v.m. het bestaan tijdens de 9e eeuw van een *portus* op de linker Scheldeoever stroomopwaarts van de St.-Baafsabdij enerzijds en i.v.m. de kerkelijke toestanden te Gent in de 9e-10e eeuw anderzijds, mag echter de vraag gesteld worden of de verbinding van de jaarmarkt met het feest van de hl. Bavo niet wijst op een 9e-eeuwse oorsprong van deze jaarmarkt, eerder dan naar een ontstaan tijdens de 10e eeuw, toen voor een verbinding van een jaarmarkt in het *portus* met het feest van de hl. Bavo er moeilijk nog aanleiding kan hebben bestaan ¹¹⁷. Bovendien wordt thans algemeen aanvaard dat in de 9e eeuw in N.W. Europa talrijke jaarmarkten ontstonden ¹¹⁸. De St.-Bavo jaarmarkt zou dus een nieuw bewijs leveren voor de nauwe betrekkingen tussen de St.-Baafsabdij en het *portus* binnen de Leiebocht, tijdens de 9e eeuw.

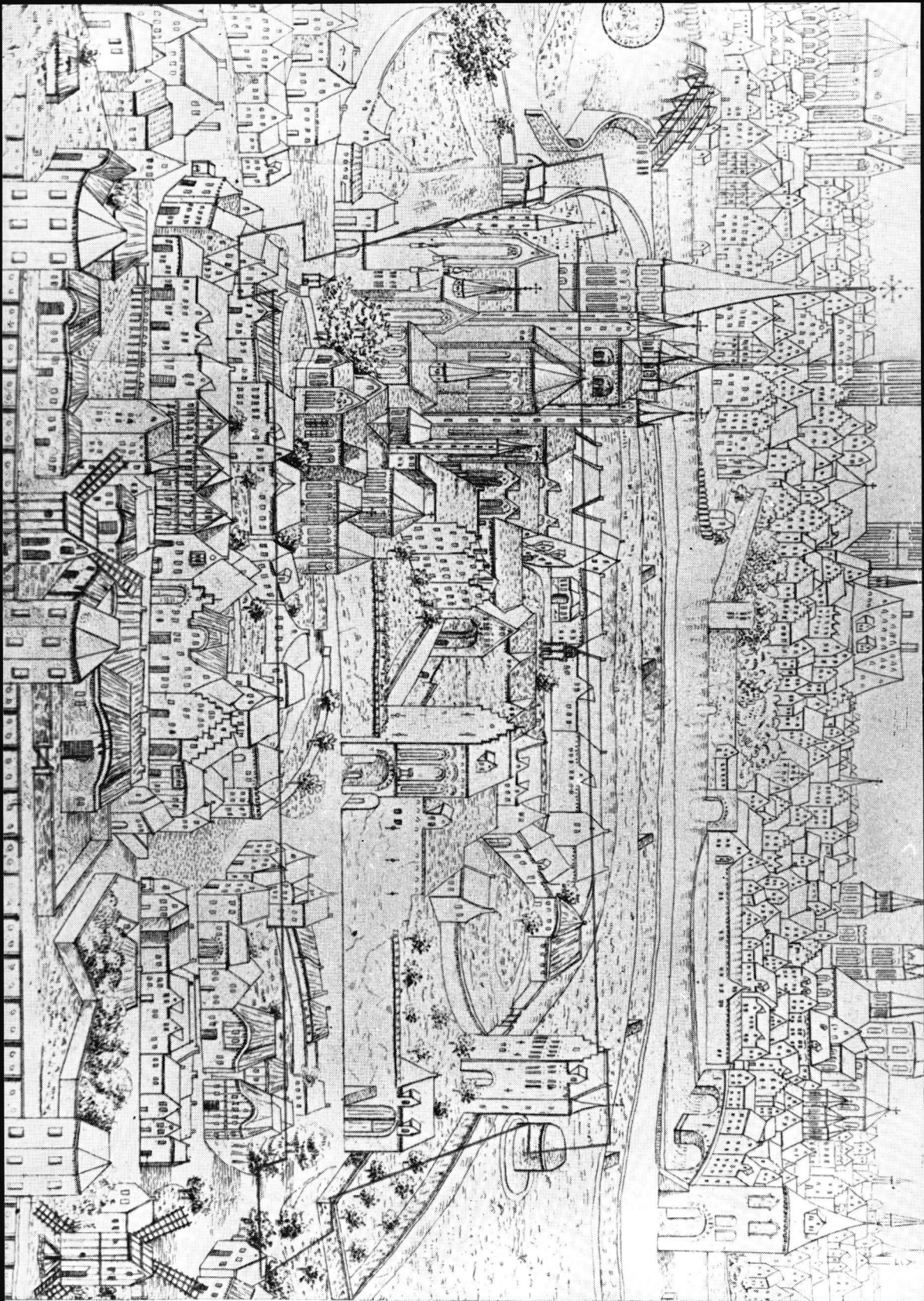
PETRI geringer geacht in Vlaanderen, inz. te Gent (a.w., p. 279), dan in de meer zuidelijke gebieden van de Nederlanden.

(115) I.v.m. deze mogelijkheid is het opvallend dat alleen in de oorkonde van Arnulf van 941/949 (zie n. 107-108) het tiendrecht (*decima*) vermeld wordt. Dit gebeurt niet in de koninklijke oorkonden van 964 die de oorkonde van Arnulf bevestigen (GYSSELING-KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 60 en 63), waar enkel de *ecclesia* in het *portus* (d.i. St.-Jans) vermeld wordt. In de drie genoemde oorkonden worden overigens nooit de *decimae*, wel *ecclesiae* als elementen van andere goederen genoemd. M.b.t. het tiend in het Gentse *portus* vormt de oorkonde van Arnulf dus een uitzondering.

(116) BLOCKMANS, *Stadspatriciaat*, pp. 155-159.

(117) Zie onze bewijsvoering n.a.v. het patrocinium van de hl. Bavo in de St.-Janskerk: hoger, p. 22.

(118) Vgl. J. DHONDT, *Das frühe Mittelalter* (Fischer Weltgeschichte 10), Frankfurt 1968, pp. 166-168 en R. DOEHAERD, *Le haut moyen âge occidental. Economies et sociétés* (Nouvelle Clio 14), Parijs, 1971, pp. 258-264.

Tekening van 1827 naar een schilderij van Lucas dHeere van 1569. De aanduiding van de omtrek van het Spanjaardkasteel is een latere bijvoeging.

Nadat wij tot nu toe vooral de rol en de betekenis van de St.-Baafsabdij voor het ten noorden van de tegenwoordige kathedraal te lokaliseren *portus* in het licht gesteld hebben, waaruit tevens gebleken is in welke belangrijke mate de traditionele voorstelling van het ontstaan van de stad Gent moet worden herzien, is thans het ogenblik gekomen om de blik te richten op de tweede pool in de ontstaansgeschiedenis van Gent, het *castrum* op de linker Leieoever. Meer bepaald dienen wij de betekenis van dit *castrum* voor de ontwikkeling van het *portus* binnen de Leiebocht te onderzoeken, niet alleen in het licht van onze nieuwe inzichten nopens dit *portus* zelf, maar evenzeer rekening houdend met de resultaten waartoe wij samen met Van Werveke in 1960 aangaande het karakter van het *castrum* op de linker Leieoever kwamen ¹¹⁹.

Een nieuwe interpretatie van de sinds lang bekende historische teksten leidde ons toen tot het besluit dat het *castrum* op de linker Leieoever in de 10e eeuw niet alleen een versterking omvatte, gelegen in de zuidwestelijke hoek van een door al of niet kunstmatige waterlopen omringd eiland, doch dat bovendien binnen ditzelfde als *castrum* of *novum castellum* betitelde eiland zich een o.m. uit lederbereiders bestaande bevolkingsnederzetting bevond, die later met de naam *Vetus Burgus* werd aangeduid en die bijgevolg ouder werd geacht dan de delen van het *portus* in zijn onmiddellijke omgeving, op de linker en rechteroever van de Leie ¹²⁰.

De betiteling van het ganse eiland als *castrum* en *novum castellum* wijst in ieder geval op zijn militaire functie. In dit opzicht echter stelt zijn langwerpige vorm een probleem: tot nu toe kon immers niet uitgemaakt worden of men bij de aanleg van de versterking het inzicht heeft gehad voordien bestaande natuurlijke waterlopen als verdedigingselement te gebruiken, ondanks de lengte van de op deze wijze tot stand gebrachte natuurlijke verdedigingslinie, dan wel of men de handwerkersnederzetting die zich daar reeds bevond in een verdedigingssysteem heeft willen opnemen en daartoe natuurlijke waterlopen door grachten met elkaar verbond. Deze tweede mogelijkheid zou meteen verklaren waarom het *castrum* precies op deze plaats werd ingericht.

Hoe oud dit in de tweede helft van de 10e eeuw als *novum* gekenschetste *castellum* was, kon tot nog toe evenmin met zekerheid uitgemaakt worden: het bestond echter vóór de jaren 911/18-937 ¹²¹.

Naar de mening van de meeste historici is het zelfs ouder dan het begin van de 10e eeuw en zou het uit het einde of zelfs uit de tweede helft van de 9e eeuw dagtekenen, omdat men een samenhang vermoedt tussen zijn inrichting en de Noormanneninvallen ¹²².

Tijdens de tweede helft van de 9e eeuw kwamen de Noormannen twee-

(119) VAN WERVEKE-VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. Gent*, 14, pp. 3-62; zie ook H. VAN WERVEKE, „Burgus”: versterking of nederzetting? (*Verhandelingen Kon. Vl. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren* 59), Brussel 1965, pp. 57-60.

(120) VAN WERVEKE, *Burgus*, p. 60.

(121) VAN WERVEKE-VERHULST, *art. cit.*, pp. 8 vlgg. en p. 58.

(122) BLOCKMANS, *Stadspatriciaat*, pp. 105-106; VAN WERVEKE, *Gand*, pp. 16-17. Zie hoger, p. 6, n. 10.

maal naar Gent, doch telkens was de St.-Baafsabdij hun doelwit. In 851 staken ze de abdij in brand en van november 879 tot november 880 sloegen ze hun kamp in de abdij op, waarbij ze deze zo grondig vernielden dat ze na tientallen jaren nog steeds een verlaten ruïne was ¹²³. Het komt ons dan ook onwaarschijnlijk voor dat de versterking op de linker Leie-oever door de Noormannen zou zijn aangelegd. Overigens werden bij de opgravingen onder het huidige Gravensteen geen brandsporen gevonden ¹²⁴, hetgeen erop zou kunnen wijzen dat de versterking door de Noormannen in 879-880 niet werd aangevallen of dat zij pas na deze datum werd aangelegd. Deze laatste veronderstelling lijkt ons waarschijnlijk ¹²⁵, mede wegens het feit dat de meeste andere tegen de Noormannen in Vlaanderen opgerichte burchten uit de twee laatste decennia van de 9e eeuw dateren ¹²⁶.

De onzekerheid over het juiste tijdstip van de oprichting van het Gentse *castrum* bemoeilijkt de oplossing van de vraag wie hiertoe het initiatief nam. Men moet niet noodzakelijk aan de graaf van Vlaanderen denken, al had hij naderhand, tijdens de eerste helft van de 10e eeuw, het *castrum* in bezit ¹²⁷. We zouden dit met een hypothese willen illustreren.

Het *novum castellum* werd aangelegd op een plek die op het ogenblik van de aanleg, in de tweede helft van de 9e eeuw, waarschijnlijk toebehoorde aan de St.-Baafsabdij ¹²⁸. Sedert ongeveer 851 was Adalelm, graaf van Laon, door Karel de Kale tot lekeabt van St.-Baafs aangesteld. Zijn

(123) D'HAENENS, *Invasions normandes en Belgique*, pp. 44, 46, 49, 74-75; VERHULST, *St.-Baafsabdij*, pp. 35, 41 vlgg., 58 vlgg.

(124) Vriendelijke mededeling van Prof. De Laet.

(125) Indien vóór 879 een versterking tegen de Noormannen te Gent gebouwd zou zijn, dan ware hiervoor waarschijnlijk in de eerste plaats de St.-Baafsabdij uitgekozen. Na 879 was dit, wegens de vernieling van de abdij, niet meer mogelijk. Daarom ook werd de versterking waarschijnlijk op een andere plaats opgericht.

(126) D'HAENENS, *Invasions normandes en Belgique*, pp. 116 vlgg.; F.L. GANSHOF, *Over stadsontwikkeling*, p. 19.

(127) VAN WERVEKE-VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk.* 14, p. 58.

(128) VERHULST, *St.-Baafsabdij*, pp. 23 vlgg., 282-283. VAN WERVEKE, *Kritische Studiën*, p. 36, n. 2, heeft erop gewezen dat nog in de 13e eeuw de graaf van Vlaanderen aan de St.-Baafsabdij een cijns van 5 s. betaalde als erkenning van haar eigendomsrecht op de grond van het *castrum*. In de grafelijke rekeningen van de 12e-13e eeuw is hiervan geen spoor terug te vinden; grafelijke inkomsten uit grondbezit in het *castrum* werden daarentegen wel opgetekend; vgl. A. VERHULST-M. GYSSELING, *Le compte général de 1187, connu sous le nom de „Gros Brief“ et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*, Brussel 1962, p. 147. De oplossing van het probleem van het oorspronkelijke eigendomsrecht over de grond in het *castrum* wordt mede bepaald door de oplossing van het probleem van het natuurlijke of kunstmatige karakter van de waterlopen rondom het *castrum* (zie daarover p. 31). In het bijzonder geldt dit voor de zgn. „nieuwe“ Leie, die het *castrum* aan de oostzijde, tegenover het *portus*, begrensd. Het is nl. niet uitgesloten dat deze Leie-arm niet natuurlijk is en pas in de 10e eeuw, in ieder geval vóór 941, gegraven werd. Voordien zou dan een meer noordelijke Leie-arm het bezit van St.-Baafs begrensd hebben, zo dat het gebied van het *castrum* zou behoord hebben tot het latere *portus*-gebied, waar de St.-Baafsabdij waarschijnlijk geen grond bezat (zie hoger, p. 24); vgl. VERHULST, *St.-Baafsabdij*, pp. 181 vlgg.; VAN WERVEKE-VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. te Gent* 14, p. 15.

aanstelling hangt niet alleen samen met de door de Noormannen veroorzaakte vlucht van een deel der kloostergemeenschap naar Laon, maar moet ook in verband gebracht worden met de verdediging van het gebied naar de Beneden-Schelde tegen de Noormannen¹²⁹, waarmede de abten van St.-Baafs sedert het begin van de 9e eeuw bestendig waren belast¹³⁰. Adalelm's zoon Walcher volgde zijn vader als lekeabt van St.-Baafs omstreeks 879/880 op en bekleedde dit ambt wellicht nog tot 892¹³¹. Het is dan ook goed denkbaar dat Adalelm of misschien nog eerder zijn zoon Walcher¹³² het *castrum* heeft opgericht op grond waarover hij als lekeabt van St.-Baafs beschikte en die bovendien, wegens zijn natuurlijke gesteldheid, met geringe middelen voor verdedigingsdoeleinden kon geschikt gemaakt worden. Dwingend is deze hypothese, wegens de onzekerheid van de datering, echter niet. Het is niet uitgesloten dat de graaf van Vlaanderen zelf reeds omstreeks 883 lekeabt van St.-Baafs zou geworden zijn¹³³ of zelfs nog vroeger de grafelijke macht over de gehele Gentse omgeving feitelijk zou uitgeoefend hebben¹³⁴. In dat geval moet hem de oprichting van het *castrum* worden toegeschreven.

Belangrijker dan deze vraag schijnt ons het in zijn langwerpige vorm tot uitdrukking komende karakter van het *castrum*, dat behalve een eigenlijke versterking in het zuidwesten, ook een nederzetting van handwerkers omvatte, die zich in de 10e eeuw vooral met lederbewerking bezighielden¹³⁵. Deze bijzonderheid is vooral interessant omdat zowat overal in Europa omstreeks dat tijdstip lederbewerkers voor de militaire uitrusting van vorsten en heren als afhankelijke handwerkers in een domaniaal kader bij hun burchten bedrijvig waren¹³⁶. Dit zou ook in het Gentse *Castrum* het geval kunnen geweest zijn. In dit verband is het bodendien wellicht betekenisvol¹³⁷, dat de tiende-eeuwse teksten i.v.m. het *castrum* geen melding maken van de eventuele aanwezigheid van handelaars in het *castrum*. Deze bedenking brengt ons tot het probleem van de betekenis van het *castrum* op de linker Leieoever voor de ontwikkeling van het portus binnen de Leiebocht. In het licht van ons onderzoek over de oorsprong van het ten noorden van de tegenwoordige kathedraal reeds in de 9e eeuw

(129) VERHULST, St.-Baafsabdij, pp. 34-35, 38-39; D'HAENENS, *Invasions normandes en Belgique*, p. 109.

(130) VERHULST, *Frühmittelalterliche Studien* 5, pp. 216-217.

(131) VERHULST, St.-Baafsabdij, p. 43.

(132) Wegens een mogelijke datering van de oprichting van het *castrum* na 879: hoger, p. 32, n. 124.

(133) VERHULST, St.-Baafsabdij, p. 43 (met literatuuropgave). De oplossing van dit probleem hangt ook samen met het probleem van het lekeabbatuaat in de St.-Pietersabdij: zie daarover A.C.F. KOCH, De dateringen in het „*Liber Traditionum sancti Petri Blandiniensis*” van omstreeks 1035, in: *Bull. Comm. Royale d'Histoire* 123, 1958, pp. 158 vlgg.

(134) J. DHONDT, *De Graven van Gent*, in: *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. te Gent*, 1, 1944, pp. 129-130.

(135) VAN WERVEKE-VERHULST, *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. te Gent* 14, pp. 11-12, 15-16.

(136) *Ibidem*, pp. 47-48.

(137) Binnen het *castrum* bevond zich ook geen markt; het plein aan de voet van het tegenwoordige gravensteen mag niet als zodanig aangezien worden: vgl. VAN WERVEKE-VERHULST, *art. cit.*, pp. 25-27, 51-52.

voorhanden portus is het duidelijk dat wij aan het *novum castellum* geen enkele betekenis toekennen i.v.m. het ontstaan van dit *portus*. Volgens Van Werveke echter heeft het *novum castellum* vanaf een zeker ogenblik wel de verdere ontwikkeling van het *portus* bepaald ¹³⁸.

Op het eerste gezicht zou het inderdaad mogelijk lijken dat het *portus*, vanaf de heuvel bij de St.-Baafskathedraal, zich westwaarts uitgebreid heeft in de richting van de Leie, zoals o.m. de oprichting en de ligging van de 11e eeuwse stadskerken St.-Jacobs en St.-Niklaas schijnen aan te tonen ¹³⁹. Deze ontwikkeling hoort echter al in de 11e eeuw thuis. De probleemstelling moet daarom in de eerste plaats toegespitst worden op de tweede helft van de 9e en op de 10e eeuw. De vraag moet gesteld worden of het *portus* uit de eerste helft van de 9e het Noormannenverblijf van 870/880 in de nabijgelegen St.-Baafsabdij heeft overleefd. Het lijkt ons uitgesloten dat het *portus* hiervan geen gevolgen zou hebben onderhouden. Zelfs zonder een werkelijke vernieling van het *portus* door de Noormannen te moeten veronderstellen, achten wij het waarschijnlijk dat minstens een deel van de *portus*-bewoners, in de eerste plaats de aanzienlijken en o.m. de handelaars, hun woonplaatsen, althans tijdelijk zullen hebben verlaten ¹⁴⁰. Een volledige breuk heeft dit blijkbaar echter niet veroorzaakt vermits vóór het midden van de 10e eeuw het vroegere *portus* opnieuw op dezelfde plaats bestaat ¹⁴¹. Toch kan deze onderbreking bv. gedurende een twintig à dertigtal jaren, voldoende zijn geweest opdat elders in het Gentse — wij denken natuurlijk in de eerste plaats aan de omgeving van het inmiddels opgerichte *castrum* — een nieuwe handelsnederzetting gelegenheid zou gehad hebben te ontstaan ¹⁴².

Dat dit inderdaad het geval is geweest wordt o.i. overtuigend aangetoond door Van Werveke's bewijsvoering i.v.m. het bestaan, ten laatste in 966, van een handelsnederzetting op de linkeroever van de Leie ten zuiden van het *castrum*, in de zgn. St.-Michielswijk ¹⁴³.

Deze bewijsvoering steunt op een moeilijk te weerleggen interpretatie van een oorkonde van 966 voor de St.-Baafsabdij, waarin als bezit van deze laatste op de linker Leieoever worden bevestigd: „*omnes mansioniles ultra Legiam de portu Gandavo*”. Op de linker Leieoever onmiddellijk ten zuiden van het *castrum* bevonden zich, zo luidt deze interpretatie, geen landelijke,

(138) Zie hoger, p. 6, n. 11.

(139) Zie hoger, p. 7, n. 13. Over de kerkelijke ontwikkeling te Gent in de 11e eeuw: DE CLERCQ, Nederlandse Historiebladen 2, pp. 126-128.

(140) Vgl. D'HAENENS, *Invasions normandes en Belgique*, pp. 124 vlgg., 153 vlgg.; DHONDT, *Das frühe Mittelalter*, p. 165.

(141) Zoals de stichting van de St.-Janskerk bewijst: zie hoger, p. 22.

(142) Het is misschien niet uitgesloten dat de nieuwe koopliedennederzetting ten dele door handelaars gesticht werd die voor de Noormannen uit het oude *portus* gevlucht waren. In ieder geval is het opvallend dat nog in de 13e eeuw verschillende grote patriciërsfamilies zowel op het grondgebied van het oude als van het nieuwe *portus* talrijke gronden bezaten: vgl. F. BLOCKMANS, Bijdrage tot de studie van het stedelijk „allodium” te Gent, in: Bull. Comm. Royale des Anciennes Lois et Ordonnances de Belgique 14, 1935, pp. 141-150; Dez., *Stadspatriciaat*, pp. 80-83.

(143) VAN WERVEKE, *Kritische Studiën*, pp. 24 vlgg.

doch „stedelijke” *mansioniles*¹⁴⁴ die bovendien geacht werden deel uit te maken — blijkbaar wegens hun specifieke aard — van het *portus*¹⁴⁵.

(144) Vgl. BLOCKMANS, Stadspatriciaat, pp. 99 n. 4. Over de betekenis van het woord *mansionilis* (-e): F.L. GANSHOF, La Belgique carolingienne, Brussel 1958, p. 98; VERHULST, St.-Baafsabdij, pp. 138-139. Betr. het gelijkaardige probleem van de stedelijke „sedilia”: KOCH, Phasen in der Entstehung, pp. 319-320.

(145) Wegens het doorslaggevend belang van deze interpretatie laten wij hier na een zeer uitvoerige bewijsvoering volgen die Prof. VAN WERVEKE, aansluitend bij vroeger door hem ingenomen standpunten zie hoger n. 143), naar aanleiding van een discussie over dit probleem, zo vriendelijk was ons schriftelijk ter hand te stellen en die ons volledig heeft overtuigd. De interpretatie van „*omnes mansioniles ultra Legiam de portu Gandavo*” (Oork. kon. Lotharius voor de St.-Baafsabdij, 966, ed. GYSSELING-KOCH, Diplomata belgica nr. 135) moet gebeuren door rekening te houden met volgende elementen in de oorkonden voor de St.-Pietersabdij: 1. „*id est censum quod accipitur de mansionibus que site sunt in portu Gandavo a flumine Scalda usque ad decursum fluminis Legie*” (Oork. graaf Arnulf, 941/49, zie hoger n. 88); 2. „*in ipso quoque portu omnes mansioniles cum ecclesia in eo sita*” (Oork. kon. Lotharius, 964 en 966, zie hoger n. 96 en GYSSELING-KOCH, Diplomata belgica nr. 63). In de oorkonden voor Sint-Pieters van 964 en 966 heeft het de schijn alsof men bedoelt dat *alle mansioniles* van het *portus* St.-Pieters toebehoren. Die formulering in de oorkonden voor St.-Pieters van 964 en 966 is echter approximatief. Dat blijkt uit de vergelijking met de oorkonde voor St.-Pieters van 941/49, waarin wordt gezegd, niet alleen dat het om de *cijns* of de *mansioniles* resp. *mansiones* gaat (en niet om de *mansioniles* zelf, vgl. hoger, p. 21), maar bovendien dat het gaat om de *cijns* alleen van de *mansioniles* gelegen *tussen Leie en Schelde*. Het feit dat met nadruk de beperking „*usque ad decursum fluminis Legie*” werd ingelast, is reeds op zichzelf een aanwijzing dat er aan de overzijde van de Leie ook *mansioniles* moeten zijn, die niet van St.-Pieters afhangen. De formuleringen in de twee stukken van 966 vertonen een opvallende verwantschap die erop wijst dat ze in verband met elkaar moeten worden geïnterpreteerd. In beide oorkonden komt de „*portus Gandavum*” (resp. „*Gandensis*”) ter sprake. In beide gevallen wordt de vorm „*mansioniles*” gebruikt (en niet „*mansiones*” zoals in 941/49). Men is dan ook gerechtigd a priori aan dezelfde soort „*mansioniles*” te denken, eerder dan, in het ene geval aan stedelijke, in het andere geval aan landelijke „*mansioniles*”. In deze optiek wordt de beperking „*usque ad decursum fluminis Legie*” in de oorkonde voor St.-Pieters van 941/49 zinvol: de Leie vormt dan de grens tussen de *portus-mansiones* die onder St.-Pieters en de *portus-mansioniles* die onder St.-Baafs ressorteren.

Wil men daarentegen de wending „*de portu Gandavo*” in de oorkonde voor St.-Baafs van 966 interpretern als „gezien vanuit het *portus*”, dan moet men enerzijds, vrij willekeurig, twee soorten „*mansioniles*” bedenken (waarbij dan nog komt dat er voor die van St.-Baafs, behalve dat ze aan de overzijde van de Leie liggen, geen beperking in de ruimte zou aangegeven zijn), anderzijds heeft men dan geen verklaring voor de uitdrukking „*usque ad decursum fluminis Legie*” in de oorkonde voor St.-Pieters van 941/49. Eindelijk is de meest voor de hand liggende betekenis van het woordje „*de*” in „*de portu Gandavo*”, diegene welke vaak voorkomt in goedereninventarissen van de 9e-10e eeuw om aan te duiden dat een bepaald element van een goederenschenking deel uitmaakt van een geheel of van een bepaalde ruimte (vgl. Liber Traditionum, ed. GYSSELING-KOCH, Dipl. belgica, p. 131 regels 21, 27; p. 132 regel 10). De vertaling: „alle aan de overzijde van de Leie liggende *mansioniles* van het *portus* Gent” is derhalve de meest voor de hand liggende. Dat de oorkonden voor St.-Pieters van 964 en 966 *alle mansioniles* in het *portus* tot het bezit van deze abdij rekenen, kan verklaard worden door het feit dat de beschrijving van alle in de Gentse omgeving gelegen goederen (der abdij opgevat is in functie van de als een grens gedachte rivieren („*Id est in primis a portu Gandensi secus Scaldum fluvium usque ... et exinde in directum usque Legiam ... iterumque secus eundem fluvium Legiam usque ad predictum portum ... Extra portum quoque secundum ambitum predictorum duorum fluminum...*”).

Dit *portus* strekte zich ook uit op het daar tegenover gelegen gebied op de rechter Leieoever, waarvan het deel van het *portus* op de linker Leieoever waarschijnlijk zelfs als een uitbreiding mag beschouwd worden. Terwijl echter de localisatie van de „stedelijke” *mansioniles* op de linkeroever weinig twijfelachtig is ¹⁴⁶, is dit niet het geval voor de gelijkaardige *mansiones* en *mansioniles* tussen Leie en Schelde waarvan het bezit, of althans de cijns, in 941/49 en 964-966 aan de St.-Pietersabdij was toegewezen ¹⁴⁷. Deze kunnen immers op grond van de teksten waarin zij voorkomen geheel of ten dele in de buurt van het oude 9e eeuwse *portus* of de heuvelkam langs de Schelde gezocht worden, waar inderdaad omstreeks het tijdstip van hun vermelding St.-Jans als *portus*-kerk werd opgericht. Ongetwijfeld was dit voor een groter of kleiner aantal van deze *mansiones* of *mansioniles* inderdaad het geval. Enkele argumenten pleiten nochtans voor de veronderstelling dat een zeker aantal *mansiones* of *mansioniles* toen ook langs de rechteroever van de Leie in de buurt van het *castrum*, tegen over de *mansioniles* op de linkeroever van deze rivier, waren gelegen. Hier bevond zich inderdaad een markt, de vroegere Vismarkt (huidige Groentenmarkt), die steeds als de oudste Gentse markt is aangezien geworden ¹⁴⁸: zij ligt tegenover de eigenlijke kern van het *castrum* en is stellig in eerste instantie in functie van het *castrum*, dat geen markt bevatte, ontstaan ¹⁴⁹. Anderzijds wordt van de *mansiones* in de oorkonde voor St.-Pieters van 941/49 gezegd dat zij gelegen zijn „*usque ad decursum fluminis Legie*”, d.i. tot bij de rechter Leieoever. Tenslotte is het opvallend dat de beide Leieoevers onmiddellijk ten zuiden van het *castrum*, d.i. de tegenwoordige Graslei-Korenlei, die de eeuwen door de binnenhaven van Gent is gebleven ¹⁵⁰, in de stad de enige plaats vormen langs de rivieren, waar een straat, aan beide zijden van de rivier, telkens aan één zijde paalt aan de rivier en aan de andere afgezet is met huizen ¹⁵¹.

Het lijkt dus geoorloofd te aanvaarden dat nog vóór het midden van de 10e eeuw, langs beide oevers van de Leie onmiddellijk ten zuiden van het *castrum*, een nederzetting met stedelijk karakter was ontstaan. Het ligt bovendien voor de hand te veronderstellen dat haar ontstaan in functie van het *castrum* moet verklaard worden ¹⁵², en bijgevolg dat dit ontstaan waarschijnlijk hoger opklimt dan de eerste vermeldingen van „stedelijke”

De opsteller van de oorkonde heeft dan ook, in een zelfde gedachtengang, zijn aandacht beperkt tot het tussen Leie en Schelde gelegen deel van het *portus*. Terecht kon hij dan ook constateren, overeenkomstig de gegevens van de oorkonde voor St.-Pieters van 941/49, dat *alle mansioniles* die aldaar in het *portus* te vinden waren, onder St.-Pieters ressorteerden.

(146) VAN WERVEKE, Kritische Studiën, pp. 24 vlgg.; BLOCKMANS, Stadspatriciaat, pp. 79 vlgg.

(147) Zie hoger n. 44.

(148) BLOCKMANS, Stadspatriciaat, p. 102; GANSHOF, Stadsontwikkeling, pp. 31-32.

(149) Vgl. PETRI, Anfänge, p. 277.

(150) BLOCKMANS, Stadspatriciaat, pp. 221-222.

(151) VAN WERVEKE, Kritische Studiën, p. 31.

(152) Vooral sedert de ontdekking (zie hoger, p. 33) dat dit *castrum* ook een door handwerkers bevolkte nederzetting omvatte. Zie ook PETRI, Anfänge, pp. 277-278.

mansioniles aldaar (941/49) en nl. tot op het einde van de 9e eeuw, kort na de oprichting van het *castrum*, d.i. precies rond het tijdstip waarop wij veronderstelden dat het vroegere *portus* langs de Schelde een zekere onderbreking in zijn bestaan t.g.v. het Noormannenverblijf in de naburige St.-Baafsabdij zou gekend hebben.

Anderzijds is hoger voldoende aangetoond dat het vroegere 9e-eeuwse *portus* op de heuvelkam langs de linker Scheldeoever tegen het midden van de 10e eeuw opnieuw een zodanige ontwikkeling kende dat hier een kerk werd opgericht, de St.-Janskerk.

Mede t.g.v. het probleem gesteld door de oprichting van deze kerk juist op die plaats, en niet bij het *portus* aan de Leie — een probleem waarvoor wij hoger reeds een gedeeltelijke verklaring hebben voorgesteld¹⁵³ is thans dringend geboden de ontwikkeling van beide *portus*-kernen tijdens de 10e eeuw, in hun verhouding tot elkaar, te onderzoeken. Het lijkt aangewezen zulks te doen in de vorm van een algemeen besluit waarin wij samenvattend onze nieuwe visie op de wordingsgeschiedenis van het Gentse *portus* uiteenzetten.

In aansluiting bij de opgravingen van De Laet lijkt het verantwoord het bestaan van een Romeins *castrum* of *castellum* op de plaats Ganda, op de linkeroever van de Schelde, waar deze rivier de Leie opneemt, te aanvaarden. Toen daar de Sint-Baafsabdij tijdens het tweede kwart van de 7e eeuw door de hl. Amandus werd opgericht, zullen nog enige bouwvallen van de versterking voorhanden zijn geweest en zal de herinnering aan de benaming „*castrum*” nog niet verdwenen zijn. Dit *castrum* heeft echter in geen rechtstreeks verband met de vorming van een *portus* gestaan.

Een agrarische nederzetting schijnt reeds lang vóór de 10e eeuw, wellicht reeds in de 7e eeuw, te hebben bestaan meer stroomopwaarts van de Schelde, op het hoogste punt van een heuvelkam langs deze rivier, ten noorden van de latere St.-Janskerk (tegenover de St.-Baafskathedraal).

In de tijd waarin de *Vita Bavonis* werd geschreven (819-840) is er sprake van een *vicus* te Gent, die moeilijk elders kan hebben gelegen dan bij het zoëven vermelde punt, aan het oostelijk uiteinde van de Hoogpoort. Gezien de betekenis die „*vicus*” in die tijd gemeenlijk heeft, mag men aannemen dat die vestiging niet meer alleen agrarisch was, maar ook, althans gedeeltelijk, een *portus*-karakter had gekregen. Dit zou dan het oudste Gentse *portus* zijn.

Tijdens de troebele tijden van de tweede helft van de 9e eeuw, die de verdere ontwikkeling van dit *portus* niet zullen hebben bevorderd, komt een ander element in het spel: een nieuwe versterking op de linkeroever van de Leie. Het geeft aanleiding tot een ontwikkeling die zich in het Europes kader vrij algemeen voordoet: aan de voet van het *castrum* wordt een markt aangelegd, die in ruime mate een vismarkt is en die in eerste instantie in functie van het *castrum* zal ontstaan zijn. Uitstralend van die markt greep de vorming plaats van een tweede en nieuw *portus* langs beide oevers van de Leie ten zuiden van het *castrum*, waarvan de groei in het midden van de 10e eeuw reeds ver gevorderd was. Omstreeks hetzelfde

(153) Zie hoger, p. 25.

tijdstip was ook het oude 9e eeuwse *portus* reeds opnieuw tot ontwikkeling gekomen.

De vorm en de topografische groei van beide *portus*-kernen tijdens de 10e eeuw kan men op een plattegrond van het stadscentrum nagaan door weglating van wat er niet toe behoorde of kon behoren.

Wij elimineren aldus : 1. aan de noordzijde : de Vrijdagmarkt, de St.-Jacobskerk, het Nieuwpoort ¹⁵⁴ ; 2. aan de zuidzijde : Kouter, Lange en Korte Mere ¹⁵⁵, Veldstraat ¹⁵⁶, St.-Niklaaskerk, Korenmarkt ¹⁵⁷ en St.-Jans ¹⁵⁸.

Voor het tiende-eeuwse *portus* blijft dan over : een strook grond van de Vismarkt aan de Leie naar de Schelde, met als as de Hoogpoort ¹⁵⁹. Van de markt uit is er een uitstraling in de richting van de Graslei met een voortzetting of, zo men wil, een spiegelbeeld van bedoelde uitstraling op de linkeroever van de Leie. Anderzijds was het oostelijke uiteinde van de Hoogpoort, tevens het hoogste deel ervan, reeds in de 9e eeuw bevolkt, gedeeltelijk door een *vicus*- of *portus*-bevolking. Wat de overige meer westwaarts gelegen en lagere delen van de Hoogpoort betreft, kan men alleen maar gissen naar het tijdstip waarop zij werden bevolkt. De volgende visie lijkt ons niet vermetel. Begin 10e eeuw, met de uitstraling van de markt uit, begint ook het lage deel van de Hoogpoort met huizen te worden bezet. In de eerste helft van de 10e eeuw groeien de twee kernen, langs de as van de Hoogpoort, naar elkaar toe, die in de laagte wellicht het snelste ¹⁶⁰.

Als in het midden van de 10e eeuw aan een eigen bidplaats voor het *portus* wordt gedacht, bouwt men haar in het hoge deel van het *portus*. Een voldoende verklaring voor die keus vindt men in het feit dat de inwoners van het laaggelegen deel van het *portus* zich naar de St.-Veerlekerk in het castrum konden begeven ¹⁶¹. Wellicht speelt in de keuze ook de dichtere bevolking van het oude 9e eeuwse *portus* een rol.

Uit deze visie op de ontwikkeling van één bepaalde *portus* kan met betrekking tot de algemene stadsgeschiedenis tot besluit wellicht volgende conclusie getrokken worden. Het ontstaan van een stad te Gent vanaf het

(154) Deze ruimten werden vanaf het einde van de 11e eeuw bevolkt : BLOCKMANS, Stadspatriciaat, pp. 102, 156 n. 1 ; DE CLERCQ, Nederlandsche Historiebladen 2, pp. 126-128 ; GYSSELING, Gent's vroegste geschiedenis, pp. 21, 64 nr. 317.

(155) Zie hoger, p. 27, n. 102.

(156) De naam wijst nog, wanneer hij verschijnt (12e eeuw), op het landelijke karakter van de omgeving. Vgl. BLOCKMANS, Stadspatriciaat, pp. 72 n. 6, 90 n. 4 ; GYSSELING, Gent's vroegste geschiedenis, p. 21.

(157) De St.-Niklaaskerk aan de Korenmarkt werd in het begin van de 12e eeuw gesticht : DE CLERCQ, Nederlandse Historiebladen 2, pp. 126-128.

(158) Zie hoger, p. 21-22, n. 69 en 76.

(159) Over de Hoogpoort : BLOCKMANS, Stadspatriciaat, p. 102 ; GYSSELING, Gent's vroegste geschiedenis, p. 19.

(160) Het is immers opvallend hoe ver naar het Oosten de ruimte van de latere Botermarkt uitgespaard werd. Vgl. kaart fig. 4.

(161) Over de Sint-Veerlekerk : VAN WERVEKE-VERHULST, Handel. Maatsch. Gesch. en Oudheidk. te Gent 14, pp. 9-10, 27-29, 37-41.

begin van de 9e eeuw is in belangrijke mate een zelfstandig proces geweest. De nabijheid van een belangrijke abdij heeft hierop tijdens de 9e eeuw, een invloed gehad, doch niet rechtstreeks.

De op het einde van de 9e eeuw opgerichte vesterking ten westen van de Leie heeft waarschijnlijk niet wezenlijk bijgedragen tot de wederopbloei van het oude *portus* in het 2e kwart van de 10e eeuw, wél echter tot het ontstaan, in het begin van de 10e eeuw van een nieuw *portus*, in de nabijheid van die versterking. Dit nieuwe *portus* heeft zich, wellicht ten dele onder invloed van het inmiddels wederopgebloeide oude *portus*, in de richting van dit laatste tijdens de 1e helft van de 10e eeuw ontwikkeld.

Beide Gentse koopliedennederzettingen zijn bijgevolg niet zondermeer als eenvoudige, van kerkelijke en politieke centra losstaande handelsplaatsen te beschouwen ¹⁶².

Het ontstaan van de stad Gent is inderdaad een vrij ingewikkeld proces geweest. Ondanks de ontdekking van een gallo-romeinse *vicus* ten oosten van de middeleeuwse stad, is er geen continuïteit tussen deze *vicus* en de karolingische koopliedennederzetting meer stroomopwaarts langs de Schelde. Wel kan, minstens in topografisch opzicht, een continuïteit geconstateerd worden tussen deze koopliedennederzetting en het *portus* van de 10e eeuw. Deze continuïteit moet anderzijds toch weer gerelativeerd worden : het ontstaan van een nieuw portus aan de oever van de Leie, hoewel in de eerste plaats door de oprichting van het *castrum* bepaald, is alleen denkbaar in het licht van een door de Noormannen veroorzaakte onderbreking van deze continuïteit.

(162) Vgl. PETRI, Anfänge, pp. 266, 279-280.